

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การวิจัยในครั้งนี้ได้ตรวจเอกสาร เนื้อหา แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็น
2. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้และการยอมรับนวัตกรรม
  - 2.1 ความหมายเกี่ยวกับการเรียนรู้
  - 2.2 หลักในการเรียนรู้
  - 2.3 ความหมายของคำว่านวัตกรรม
  - 2.4 กระบวนการยอมรับนวัตกรรม
  - 2.5 กระบวนการตัดสินใจก่อนนวัตกรรม
3. แนวคิดเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสาร
  - 3.1 ความหมายของการติดต่อสื่อสาร
  - 3.2 องค์ประกอบของการติดต่อสื่อสาร
  - 3.3 หน้าที่ของการติดต่อสื่อสารในการพัฒนาสังคม
  - 3.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการสื่อสาร
4. แนวคิดเกี่ยวกับสื่อ
  - 4.1 ความหมายของสื่อ
  - 4.2 การแบ่งประเภทของสื่อ
  - 4.3 บทบาทและหน้าที่ของสื่อ
  - 4.4 คุณสมบัติของสื่อ
5. ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลม่วงหวาน
6. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็น

คำว่า “ความคิดเห็น” (opinion) โดยทั่วไป คือ การแสดงออกทางความคิด อารมณ์ และความรู้สึกของบุคคลใดบุคคลหนึ่งต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นนั้น ได้มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายไว้ดังนี้

อุทัย (2519) กล่าวว่า ความคิดเห็นของคนเรามีหลายระดับคือ อย่างผิวเผิน อย่างลึกซึ้ง สำหรับความคิดเห็นที่เป็นเจตคติ (attitude) นั้น เป็นความคิดเห็นอย่างลึกซึ้งและติดตัวไปเป็นเวลานาน เป็นความคิดเห็นทั่ว ๆ ไป ไม่เฉพาะอย่าง ซึ่งปีประจำตัวของบุคคลทุกคน ส่วนความคิดเห็นที่ไม่ลึกซึ้งและเป็นความคิดเห็นเฉพาะอย่างและมีอยู่เป็นระยะเวลาสั้น เรียกว่า opinion

สงวน, จำรัส และ จูติพงศ์ (2522) ให้คำจำกัดความว่า “ความคิดเห็น” คือการแสดงออกถึงวิจรรณญาณที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ความคิดเห็นมีความหมายที่แคบกว่าเจตคติ เพราะความคิดเห็นของบุคคลเปลี่ยนแปลงไปตามข้อเท็จจริง (fact) และเจตคติ (attitude) ของบุคคล ในขณะที่เจตคติแสดงสภาพความรู้สึกทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความคิดเห็นจะเป็นการอธิบายเหตุผลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ

สุชา (2524) กล่าวว่า ความคิดเห็น คือ ความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งหนึ่ง แต่เป็นลักษณะที่ไม่ลึกซึ้งเหมือนกับทัศนคติ คนเราจะมีความคิดเห็นแตกต่างกันไป ความคิดเห็นเป็นส่วนหนึ่งของทัศนคติ

สุโท (2525) กล่าวถึงความคิดเห็นว่าเป็นสภาพความรู้สึกทางด้านจิตใจที่เกิดจากประสบการณ์และการเรียนรู้ของบุคคล อันเป็นผลทำให้บุคคลมีความคิดต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในลักษณะที่ชอบ ไม่ชอบ หรือเฉย ๆ

กมลรัตน์ (2527) กล่าวว่า ความคิดเห็น (opinion) เป็นการแสดงออกโดยการพูดหรือเขียนเกี่ยวกับเจตคติ ความเชื่อ หรือค่านิยมของบุคคล ซึ่งความคิดเห็นไม่เหมือนกับเจตคติตรงที่ไม่จำเป็นต้องแสดงความรู้สึก อารมณ์หรือแม้กระทั่งการแสดงพฤติกรรมที่จะตอบสนองหรือไม่ตอบสนองต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นเพียงคำพูดพร้อมเหตุผลที่บุคคลคิดขึ้นมาและถ้ามีคนไม่เห็นด้วย บุคคลนั้นก็อาจเปลี่ยนคำพูดดังกล่าวได้

โสภา (2528) ให้ความหมายว่า ความคิดเห็นหมายถึง บางอย่างซึ่งเป็นความคาดหวังหรือการคาดคะเนไม่ได้เพียงความชอบเท่านั้น ความคิดเห็นนี้สามารถนำมาใช้ในรูปคำพูดได้ อย่างไรก็ตามคำพูดที่ออกมานี้อาจไม่ได้แสดงให้เห็นถึงความคิดเห็นจริง ๆ ก็ได้

พจนานุกรม Webster (1956) ได้ให้คำจำกัดความของความคิดเห็น (opinion) ว่า “an evaluation, impression, or estimation of the quality or worth of a person or thing” หมายความว่า “การประเมินผลหรือความรู้สึกหรือการคาดการณ์ที่มีต่อคุณภาพหรือคุณค่าของบุคคลหรือสิ่งของ”

จากความหมายข้างต้นกล่าวโดยสรุปได้ว่า “ความคิดเห็น” หมายถึงการแสดงออกด้านความรู้สึกของแต่ละบุคคลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่อยู่บนพื้นฐานของข้อเท็จจริง ซึ่งความคิดเห็นนั้นอาจเป็นไปในทางเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยต่อสิ่งนั้น ๆ หรือเรื่องนั้น ๆ ก็ได้

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้และการยอมรับนวัตกรรม

การเรียนรู้และกระบวนการยอมรับนวัตกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการรับความรู้ทางเกษตรของเกษตรกร ประกอบด้วย ความหมายเกี่ยวกับการเรียนรู้ หลักในการเรียนรู้ ความหมายของคำว่านวัตกรรม กระบวนการยอมรับนวัตกรรมและกระบวนการตัดสินใจต่อนวัตกรรม ซึ่งมีผู้ให้แนวความคิดไว้หลายท่านดังนี้

ความหมายเกี่ยวกับการเรียนรู้

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (2528 อ้างถึง Hammonds, n.d.) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ว่า “การเรียนรู้ ซึ่งอาจใช้ภาษาอังกฤษว่า learning หรือ perception เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล โดยกิจกรรมหรือประสบการณ์ของเขาเอง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรม (behavior) เขาเรียนรู้จากสิ่งที่เขากระทำ เขาเรียนรู้ได้โดยผ่านกิจกรรมอย่างเดี่ยวหรือหลายอย่างที่เขาก่อกระทำด้วยตนเอง” นิยามดังกล่าวเน้นถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในตัวบุคคล ซึ่งเป็นผลมาจากกิจกรรมหรือประสบการณ์ การเรียนรู้มิใช่กระบวนการดูซึม หรือส่งให้กันเหมือนการให้สิ่งของแต่ละบุคคลต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง จะมอบให้บุคคลอื่นกระทำการกิจกรรมแทนเพื่อให้ตนเองเกิดการเรียนรู้ นั้นย่อมเป็นไปได้

พฤติกรรมของบุคคลที่เปลี่ยนแปลงไปอาจจะเป็นด้านความรู้ (knowledge) ด้านทัศนคติ (attitude) หรือด้านทักษะ (skill) หมายความว่าหลังจากเรียนไปแล้ว ผู้เรียนก็มีความรู้ ความเข้าใจ ในสิ่งที่ยังไม่รู้ หรือเพิ่มระดับความรู้ความเข้าใจ ทัศนคติต่อเรื่องใดก็ตามที่ยังไม่ดีก็ย่อมดีขึ้น สิ่งใดที่คิดไม่เป็นทำไม่ได้ เมื่อเรียนรู้แล้วก็สามารถคิดเป็นทำได้ มีทักษะหรือความชำนาญในกิจกรรมที่เรียนมากขึ้น การเรียนรู้ทำให้คนเราแตกต่างกันไป แตกต่างไปจากเดิมก่อนที่จะมีการเรียนหรือแตกต่างระหว่างกันระหว่างคนที่มีการเรียนกับคนที่ไม่มีการเรียน บางคนอ่านหนังสือได้ บางคนอ่านไม่ออก บางคนขับรถยนต์เป็น แต่บางคนขับไม่ได้ ผู้ที่ทำอะไรไม่ได้ดังกล่าวก็เนื่องจากไม่ได้เรียน พฤติกรรมของเขาไม่เปลี่ยนแปลง จึงไม่เกิดการเรียนรู้

หลักในการเรียนรู้

สำหรับหลักในการเรียนรู้ นั้น (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2528 อ้างถึง Hammonds, n.d.) กล่าวว่า นักการศึกษาและนักจิตวิทยาได้ทำการศึกษาว่าคนเราเรียนรู้กันอย่างไร แล้วประมวลผลไว้เป็น “หลักในการเรียนรู้” ซึ่งมีหลายข้อแตกต่างกันไปในแง่ของการเขียน อย่างไรก็ตาม มีหลักใหญ่ ๆ ในการเรียนรู้ที่เห็นพ้องต้องกันว่าเป็นแนวทางในการเรียนรู้ของคนเราที่เป็นผู้ใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลเป้าหมายที่เป็นเกษตรกร

1. มีความต้องการที่จะเรียน ความต้องการที่จะเรียนเป็นสิ่งจำเป็นที่ทำให้การเรียนได้ผล จะเห็นได้ชัดในกรณีที่เกษตรกรไปฟังการอบรมชี้แจง หรือการประชุมโดยสมัครใจทำให้ได้ผลดี ความต้องการที่จะเรียนอาจเกิดขึ้นจากความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เกี่ยวกับอาชีพของเกษตรกรเอง อาจเพื่อแก้ปัญหา หาความรู้หรือแนวคิดใหม่ ๆ นอกจากนี้อาจเป็นเพราะถูกเจ้าหน้าที่ส่งเสริมหรือเพื่อนบ้านกระตุ้นให้เกิดความสนใจ จึงเกิดความต้องการเรียนรู้ในสิ่งใหม่ ๆ

2. มีความประทับใจตั้งแต่ต้น โดยปกติความประทับใจครั้งแรกนั้นยากที่จะลืม หมายความว่า การพบกันครั้งแรกกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมหรือการประชุมอบรมครั้งแรก ๆ นั้นมีความสำคัญเพราะเป็นขั้นแรกที่จะถูกกระตุ้นความสนใจให้มีมากขึ้น เกิดความรู้สึกว่าไม่ผิดทาง เป็นการเริ่มต้นด้วยการสร้างความสัมพันธ์อันดีด้วยความเป็นมิตร และด้วยความเป็นกันเองซึ่งจะช่วยยึดโยงให้การเรียนการสอนเป็นไปด้วยดี

3. รู้และเข้าใจแนวทางปฏิบัติเพื่อไปถึงจุดหมาย บุคคลเป้าหมายหรือเกษตรกรจะต้องเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่ามีแนวทางหรือกิจกรรมอะไรบ้างที่จะต้องปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุผลคือการเรียนรู้ในสิ่ง

ที่ประสงค์ คือต้องรู้ว่าตนเองจะต้องทำอะไรบ้างเพื่อให้บรรลุผลดังกล่าว เช่น การไปประชุมอบรม เพื่อฟังคำชี้แจงจากเจ้าหน้าที่ การอ่านเอกสารที่ได้รับมอบ หรือการทำงานตามขั้นตอนจากคำแนะนำ ฯลฯ ถ้าเกษตรกรรู้หน้าที่ของตนแน่ชัดก็จะทำให้เขาเรียนรู้ได้เร็ว ผลจะเกิดขึ้นตรงกันข้ามถ้าเกษตรกรไม่ได้รับคำชี้แจงให้เข้าใจในแนวทางปฏิบัติ เหมือนกับปล่อยให้เขาอยู่ในความมืดซึ่งมองไม่เห็นทิศทางที่จะไปสู่จุดหมายหรือเป้าหมายดังที่มุ่งหวังไว้

4. มีการปฏิบัติฝึกฝนด้วยตนเอง การเรียนรู้ทั้งหลายเป็นผลมาจากกิจกรรมในส่วนของผู้เรียนเอง (self-activity) อาจเป็นกิจกรรมทางกายหรือทางจิตใจหรือทั้งสองอย่าง ทั้งผู้เรียนจะต้องปฏิบัติหรือฝึกฝนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรม นั่นคือเกิดการเรียนรู้ สำหรับหน้าที่ของผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดความรู้ก็คือจัดลำดับขั้นตอนการสอนเพื่อนำไปสู่การเรียนรู้ โดยกระตุ้นผู้เรียนให้เกิดการปฏิบัติในกิจกรรมการเรียนการสอน

ถ้ามีการปฏิบัติฝึกฝนในกิจกรรมการเรียน-การสอนมาก ก็ยังเพิ่มประสิทธิภาพในการเรียนรู้ การปฏิบัติซ้ำ ควรเว้นช่วงที่พอเหมาะ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเรื่องที่ทำ การสอน กิจกรรมและผู้เรียน เป็นประการสำคัญ สิ่งใดที่เรียน ไปแล้วแต่ไม่ได้นำไปใช้ปฏิบัติหรือทบทวนมักจะถูกลืมไป

5. มีความสัมพันธ์หรือการต่อเนื่องในสิ่งที่เรียน การเรียนแต่ละเรื่องที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องต่อกันนั้น ย่อมก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ดีกว่าการเรียนเก็บไว้ทีละอย่างซึ่งยังมองไม่เห็นว่าจะไปสัมพันธ์กับอะไร ผู้เรียนจะเข้าใจง่ายขึ้น ถ้ามีการชี้แจงให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น จากชิ้นเล็ก ๆ ไปประกอบกันเข้าเป็นชิ้นใหญ่ (whole) หรือจากชิ้นใหญ่แยกย่อยลงมาเป็นชิ้นเล็ก ๆ (parts) แล้วให้เรียนเป็นชิ้น ๆ ไป

การเรียนให้สัมพันธ์ต่อเนื่องกันนับว่าเป็นวิธีหนึ่งที่ใช้ได้ผลดีกับเกษตรกร ซึ่งมีความรู้และประสบการณ์ที่สะสมมานาน คือเขาสามารถที่จะมองเห็นความสัมพันธ์ หรือผูกพันเรื่องใหม่และเรื่องเก่าให้เข้ากันได้ แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเรื่องหรือแนวความคิด และวิธีการส่งเสริมเผยแพร่ของเจ้าหน้าที่ ส่งเสริมว่ามีความยากง่ายแค่ไหน โดยปกติผู้เรียนจะเรียนเข้าใจดีขึ้น ถ้านำเรื่องที่มีหัวข้อภายในเกี่ยวเนื่องกันมาสอน เช่น ในเรื่องการปลูกพืชใดพืชหนึ่ง ถ้าจะให้มีความต่อเนื่องภายในก็ต้องเริ่มตั้งแต่การเตรียมดิน พันธุ์พืช การปลูก การดูแลบำรุงรักษา และการเก็บเกี่ยวผลผลิต นอกจากนี้ปรากฏว่า ผู้เรียนจะเรียนได้ผลขึ้นอีกถ้าเรื่องที่เรียนนั้นเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับเรื่องอื่นที่เขาารู้แล้ว มีประสบการณ์มาแล้วหรือกำลังสนใจอยู่ คือช่วยทำให้เขาเกิดความสนใจมากขึ้น เข้าใจเร็วขึ้น เช่น การสอนเรื่องการทำนาหว่านน้ำตามกับชาวนาที่รู้เรื่องการทำนาหว่านอยู่แล้ว เป็นต้น

6. มีความพอใจในผลการเรียน การเรียนอาจจะให้ความพอใจ หรือความไม่พอใจ โดยปกติแล้วผู้เรียนจะเรียนดีขึ้น ถ้าการเรียนการสอนเป็นไปอย่างน่าสนใจ สภาพแวดล้อมดีและผลจากการเรียนเป็นที่พอใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเขารู้สึกว่าเขามีความก้าวหน้าในการเรียน หรือกำลังประสบผลสำเร็จ

การให้ผู้เรียนได้รู้จุดอ่อนของตนตั้งแต่เริ่มแรก ดีกว่าให้เขารู้ในตอนท้าย คือเมื่อไปถึงจุดจบแล้วประสบกับความล้มเหลวซึ่งสายเกินที่จะแก้ บุคคลที่มีโอกาสประเมินผลงานของตนเองตั้งแต่เริ่มแรกย่อมมีโอกาสแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าไปสู่ความสำเร็จได้ จะเห็นได้ว่า การทำอะไรสำเร็จนั้น เป็นสิ่งจูงใจให้อยากเรียนรู้หรืออยากทำสิ่งอื่นต่อไปอีก เพราะฉะนั้น ระหว่างทางที่ไปสู่ความสำเร็จ จำเป็นต้องอาศัยแรงเสริม (reinforcement) มากกระตุ้นให้กำลังใจ เช่น ได้รับการยกย่อง ชมเชย หรือรางวัล ตามโอกาสอันควร

จากที่กล่าวมาข้างต้นอาจสรุปได้ว่าในกระบวนการเรียนรู้ นั้น มักจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันดังนี้ คือ มีความต้องการที่จะเรียน มีเป้าหมายในการเรียน กระทำกิจกรรมในการเรียนเพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมาย มีความพอใจในความก้าวหน้าหรือความสำเร็จ มีความปรารถนาที่เรียนต่อไปอีกในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันหรือเรื่องอื่น

ความหมายของคำว่านวัตกรรม

นอกจากจะมองงานส่งเสริมการเกษตรในลักษณะที่เป็นกระบวนการศึกษา หรือกระบวนการเรียนรู้แล้ว อาจมองได้อีกลักษณะหนึ่งว่า งานส่งเสริมการเกษตรเป็นกระบวนการติดต่อสื่อสาร (communication process) ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร หรือเป็นกระบวนการยอมรับนวัตกรรม (adoption process) ซึ่งคำว่า “นวัตกรรม” ได้มีนักวิชาการให้ความหมายไว้ดังนี้

เอมอร์ (2533) กล่าวถึง คำว่านวัตกรรม ภาษาอังกฤษ ใช้คำ innovation หมายถึง “สิ่งปฏิบัติใหม่ ๆ สำหรับบุคคลใดบุคคลหนึ่งในสถานการณ์หนึ่ง” ยกตัวอย่างเช่น “ข้าวพันธุ์ กข” อาจไม่เป็นนวัตกรรมสำหรับชาวนาผู้ปลูกข้าวในแถบภาคกลางของประเทศไทย แต่อาจเป็นนวัตกรรมสำหรับชาวนาในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ “มะม่วงพันธุ์พราหมณ์ชายเม็ย” ซึ่งเป็นมะม่วงรับประทานหวานเป็นที่รู้จักกันดีของชาวสวนเขตลุ่มชื้น แต่อาจเป็นนวัตกรรมสำหรับชาวสวนผู้ปลูกมะม่วงในภาคอื่น ๆ เป็นต้น ทั้งนี้ นักวิชาการหลายท่านอาจใช้คำว่าเทคโนโลยี (technology) แทน

คำว่านวัตกรรมหรือวิทยาการแผ่นดินใหม่ก็ได้ แต่จริง ๆ แล้วความหมายของคำว่าเทคโนโลยี หมายถึง “สิ่งปฏิบัติใหม่ ๆ ที่เป็นที่ยอมรับและรู้จักกันแพร่หลายโดยทั่วไปทุกท้องถิ่นนานแล้ว”

เกคินี (2540 อ้างถึง Barnett, 1953) ได้ให้ความหมายของนวัตกรรมไว้ว่า “นวัตกรรม หมายถึง แนวความคิดต่าง ๆ แบบแผนพฤติกรรมหรือสิ่งของใหม่ที่แตกต่างไปจากที่มีอยู่เดิม คำว่า ของใหม่ ในที่นี้ ครอบคลุมไปถึงเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง ทั้งสิ่งที่มองเห็น สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาททั้งห้า ทั้งที่เป็นแบบแผนพฤติกรรม ความประพฤติตามระบบสังคม ประเพณี และวัฒนธรรมต่าง ๆ ตลอดจนสิ่งประดิษฐ์วิทยาการ และสิ่งที่ไม่เห็นเป็นวัตถุ”

บุญธรรม (2540) กล่าวว่า “แนวความคิดใหม่” หรือบางท่านเรียกว่า “นวัตกรรม” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “innovation” หมายถึง “ความคิด การกระทำ หรือสิ่งต่าง ๆ ที่บุคคลรู้สึกว่าเป็นเรื่องใหม่สำหรับเขา คือไม่เคยรู้เคยเห็น ไม่เคยได้ยิน หรือไม่เคยปฏิบัติมาก่อน” เช่น การปลูกพืชด้วยพันธุ์ใหม่หรือด้วยวิธีการใหม่ เช่น การทำนาหว่านน้ำตม การจัดตั้งกลุ่ม สหกรณ์ การให้ปุ๋ยทางใบ เป็นต้น

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า นวัตกรรม คือ สิ่งปฏิบัติใหม่ ๆ ที่บุคคลรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่ยังใหม่สำหรับเขา ไม่เคยพบ ไม่เคยได้ยิน หรือไม่เคยปฏิบัติมาก่อน

กระบวนการยอมรับนวัตกรรม

เอมอร์ (2533 อ้างถึง Rogers and Shoemaker, 1971) ได้นำประเด็นเรื่องการยอมรับนวัตกรรม มาอธิบายเพิ่มเติมให้ชัดเจน ดังนี้ กระบวนการยอมรับนวัตกรรม (Adoption process) “เป็นกระบวนการทางจิตใจของคนเราที่เกิดขึ้นเป็นขั้นตอนแต่ละขั้นในการยอมรับนวัตกรรมหรือสิ่งใหม่ ๆ นั้นสำหรับคน ๆ หนึ่ง” ทั้งนี้กระบวนการยอมรับนวัตกรรมจะแบ่งเป็นขั้นตอนใหญ่ ๆ 5 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนแรก ขั้นต้นตัว (The awareness stage) ขั้นนี้เกษตรกรรับรู้นวัตกรรมแล้วเป็นครั้งแรก แต่ยังไม่ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้น เช่น ปัจจุบันมีเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลในโรคข้าวทั่วไป ทำให้ข้าวเกิดโรคงูผลผลิตลดลง โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ปลูกข้าวพันธุ์สุวรรณบุรีแถบภาคกลาง ทั้งนี้เกษตรกรในพื้นที่ใกล้เคียงหรือพื้นที่อื่น ๆ อาจทราบเกี่ยวกับข้อมูลนี้แล้ว แต่อาจยังไม่ทราบถึงวิธีการลดความเสียหายของผลผลิตข้าวที่จะเกิดขึ้น

ขั้นตอนที่สอง ขั้นสนใจ (The interest stage) ขั้นนี้เกษตรกรสนใจในนวัตกรรมนั้น ๆ มากขึ้น และต้องการได้รายละเอียดเพิ่มเติม เช่น วิธีการลดความเสียหายของผลผลิตข้าวที่จะเกิดขึ้น เช่น ใช้พันธุ์ต้านทาน ใช้สารเคมีป้องกันกำจัด เป็นต้น

ขั้นตอนที่สาม ขั้นไตร่ตรอง (The evaluation stage) ขั้นนี้เกษตรกรสนใจในนวัตกรรมนั้น ๆ มากยิ่งขึ้นกว่าขั้นตอนที่สอง แต่ยังไตร่ตรองดูว่า ถ้านำไปปฏิบัติแล้วจะคุ้มหรือไม่ หรือมีความยุ่งยากขนาดใด และใช้แล้วได้ผลจริงหรือไม่ เป็นต้น

ขั้นตอนที่สี่ ขั้นทดลอง (The trial stage) ขั้นนี้เกษตรกรเริ่มตัดสินใจที่จะยอมรับนวัตกรรมไปปฏิบัติแล้วในพื้นที่หรือกิจกรรมขนาดเล็ก ๆ เพื่อดูว่า ได้ผลจริงตามที่เขาเชื่อหรือไม่

ขั้นตอนที่ห้า ขั้นยอมรับ (The adoption stage) ขั้นนี้เกษตรกรยอมรับและนำไปปฏิบัติตามทั้งหมด เนื่องจากเขาได้ทดลองทำแล้วเห็นว่า ได้ผลดีจริงตามที่คาดหวังไว้

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า กระบวนการยอมรับเกิดขึ้นเป็นขั้นตอนในตัวบุคคล ตั้งแต่ขั้นแรกคือขั้นรับรู้ไปสู่ความสนใจ ไตร่ตรอง ทดลองทำ และขั้นสุดท้ายคือการยอมรับนำไปปฏิบัติ แม้ว่าขั้นตอนตามกระบวนการจะเกิดขึ้นเป็นลูกโซ่เช่นนั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วแต่ละขั้นอาจทิ้งช่วงและบุคคลอาจปฏิเสธแนวความคิดใหม่ได้ทุกขั้นตอน หากแต่ละขั้นนั้นไม่ได้สร้างความประทับใจหรือความมั่นใจให้เกิดขึ้นกับตัวของเกษตรกรเอง

กระบวนการตัดสินใจก่อนนวัตกรรม

เอมอร์ (2533 อ้างถึง Rogers and Shoemaker, 1971) ให้คำนิยามของกระบวนการตัดสินใจก่อนนวัตกรรมว่า หมายถึง กระบวนการที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของคนเรา ซึ่งบุคคลเริ่มตั้งแต่การรับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นเป็นครั้งแรก จนกระทั่งถึงขั้นที่บุคคลตัดสินใจว่าจะยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรมอันนั้น และยังรวมไปถึงการที่บุคคลยังยึดถือหรือไม่ในการตัดสินใจที่เขาได้ตัดสินใจไปครั้งก่อน

กระบวนการตัดสินใจก่อนนวัตกรรม จะเริ่มจากการที่เกษตรกรรับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมนั้น (knowledge) แล้วอาจได้รับจากการชักชวนให้ยอมรับในนวัตกรรมนั้น (persuasion) แล้วเกิดอาการไตร่ตรอง/ลังเลว่าจะยอมรับนวัตกรรมหรือไม่ (decision) หลังจากนั้นเกิดการทบทวนว่าจะรับ

หรือไม่ (confirmation) ซึ่งในการทบทวนครั้งนี้อาจเกิดผลสองทาง คือ ทางหนึ่ง ยอมรับนำไปปฏิบัติ (adoption) ซึ่งหลังจากยอมรับนำไปปฏิบัติแล้ว เกษตรกรอาจนำไปปฏิบัติต่อไปอย่างต่อเนื่อง (continue adoption) อาจเนื่องจากนวัตกรรมนั้นเกิดประโยชน์ต่อเขาและครอบครัว หรืออาจเลิกนำไปปฏิบัติ (discontinue adoption) อาจเนื่องจากนวัตกรรมนั้นนำไปใช้แล้วไม่ได้ผลจริงหรือมีปัจจัยอื่น ๆ มาแทรก เช่น ราคาขายต่ำ เป็นต้น ทางที่สอง การปฏิเสธนวัตกรรม (reject) ซึ่งหลังจากปฏิเสธนวัตกรรมแล้วเกษตรกรอาจเปลี่ยนใจมายอมรับนวัตกรรมได้ ถ้าภายหลังเห็นว่าได้ผล (later adoption) หรืออาจปฏิเสธนวัตกรรมนั้นไปตลอดก็เป็นได้ (continue reject) ถ้าเห็นว่านวัตกรรมนั้นไม่เกิดประโยชน์ต่อเขาและครอบครัว

อย่างไรก็ตาม การวางแผนการติดต่อสื่อสารทางเกษตรพิจารณาควบคู่ไปกับกระบวนการตัดสินใจก่อนนวัตกรรม พบว่ามีความเกี่ยวข้องเนื่องกับการพิจารณาถึงกลุ่มเป้าหมายในงานส่งเสริมการเกษตรและการเลือกใช้สื่อด้วย กล่าวคือ กลุ่มเป้าหมายในงานส่งเสริมการเกษตรจำแนกตามการยอมรับนวัตกรรมได้เป็น 5 กลุ่ม (classification of adopters) ดังนี้

กลุ่มแรก พวกหัวไวใจสู้ (innovators) เป็นกลุ่มแรกในท้องถิ่นที่ยอมรับ และนำนวัตกรรมไปปฏิบัติในพื้นที่หรือกิจกรรมขนาดใหญ่ ปกติแล้วบุคคลประเภทนี้ชอบเสี่ยง ชอบงานที่ท้าทาย ชอบทดลอง ในแง่ของผู้ยอมรับนวัตกรรมทั้งหมด (all adopters) จะมีบุคคลประเภทนี้ประมาณร้อยละ 2.5

กลุ่มที่สอง พวกขอดูที่ทำ (early adopters) เป็นกลุ่มที่สองที่จะสามารถยอมรับและนำนวัตกรรมไปปฏิบัติได้เร็วขึ้นภายใต้การนำของเกษตรกรพวกหัวไวใจสู้ ในแง่ของผู้ยอมรับนวัตกรรมทั้งหมดจะมีบุคคลประเภทนี้ประมาณร้อยละ 13.5

กลุ่มที่สาม พวกเบิ่งตาลังเล (early majority) เป็นกลุ่มที่คอยติดตามสังเกตการยอมรับนวัตกรรมพวกหัวไวใจสู้และพวกขอดูที่ทำในช่วงเวลาหลาย ๆ ครั้ง แต่ใช้เวลาในการตัดสินใจไม่นานที่จะยอมรับนวัตกรรม ในแง่ของผู้ยอมรับนวัตกรรมทั้งหมดจะมีบุคคลประเภทนี้ประมาณร้อยละ 33.3

กลุ่มที่สี่ พวกหันเหหัวคือ (late majority) เป็นกลุ่มที่มีมักประกอบด้วยบุคคลที่มีลักษณะหัวโบราณ (conservative) จู้จี้ เจ้าระเบียบ และจะไม่ยอมรับนวัตกรรมจนกระทั่งเห็นว่าเพื่อนบ้านของเขาทั้งหมดยอมรับ นวัตกรรมนั้นเรียบร้อยแล้ว ในแง่ของผู้ยอมรับนวัตกรรมทั้งหมดจะมีบุคคลประเภทนี้ประมาณร้อยละ 33.3

กลุ่มที่ห้า พวกงอมือจับเจ้า (late adopters) เป็นกลุ่มสุดท้ายที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลงในแง่ของผู้ยอมรับนวัตกรรมทั้งหมดจะมีบุคคลประเภทนี้ประมาณร้อยละ 17.4

สรุปได้ว่า กระบวนการตัดสินใจของกลุ่มเป้าหมายในงานส่งเสริมการเกษตร จำแนกตามการยอมรับ นวัตกรรมแบ่งได้เป็น 5 ประเภท คือ พวกหัวไวใจสู้ พวกขอดูที่ท่า พวกมั่งคั่งแลพวกหันเหหัวคือ และพวกงอมือจับเจ้า เมื่อพิจารณาบุคคลแต่ละกลุ่มแล้ว การนำสื่อมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้จึงควรเลือกใช้ให้เหมาะสมตรงกับสภาพของกลุ่มบุคคลดังกล่าว

แนวคิดเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสาร

การสื่อสารเป็นเรื่องสำคัญและมีความจำเป็นสำหรับมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็น “สัตว์สังคม” ต้องอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ต้องการการเรียนรู้ และใช้การติดต่อสื่อสารเป็นเครื่องมือในการแสวงหาปัจจัยต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต นอกจากนี้การสื่อสารยังเป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การบริหาร การปฏิบัติงาน และการดำรงอยู่ของครอบครัว สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสารที่สำคัญ ๆ ประกอบด้วย ความหมายของการติดต่อสื่อสาร องค์ประกอบของการติดต่อสื่อสาร หน้าที่ของการติดต่อสื่อสารในการพัฒนาสังคม และปัจจัยที่มีผลต่อการสื่อสาร ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ความหมายของการติดต่อสื่อสาร

วิรัช (2544) ได้กล่าวถึง การติดต่อสื่อสาร ซึ่งภาษาอังกฤษใช้คำว่า communication นี้มีที่มาจากภาษาละติน ว่า “communis” ซึ่งหมายถึง common ในภาษาอังกฤษ และมีความหมายเป็นภาษาไทยว่า ความร่วมกันหรือความเหมือนกัน ดังนั้น การติดต่อสื่อสารก็คือ การสร้างความเหมือนกันหรือร่วมกันในบางสิ่งบางอย่างกับผู้อื่น หรือสร้างความร่วมกันระหว่างผู้ให้กับผู้รับ ผู้ให้ก็คือ ผู้ที่ทำการสื่อสาร (sender) อาจจะเป็นผู้พูด ผู้เขียนหรือผู้ส่งสัญญาณ สื่อสารไปยังผู้รับ (receiver) ฉะนั้น หากผู้ให้หรือผู้ส่งสารมีทักษะ (skill) และมีความสามารถในการติดต่อสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว เรื่องราว (message) ที่เขาสื่อสารไปยังผู้รับก็จะเป็นที่เข้าใจ นั่นคือ ผู้รับซึ่งอาจจะเป็นผู้อ่าน ผู้ฟังหรือชม จะมีความเข้าใจในเรื่องราวนั้นคล้ายคลึงหรือเหมือนกับผู้สื่อสาร ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าเมื่อเราสื่อสารกับผู้ใด ก็หมายถึงว่าเรากำลังพยายามสร้างความร่วมกันหรือเหมือนกันกับผู้นั้นนั่นเอง

ปรเม (2526) กล่าวว่า การติดต่อสื่อสาร คือ กระบวนการของการถ่ายทอดข่าวสารจากบุคคลฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่า ผู้ส่งสารไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเรียกว่าผู้รับสาร โดยการแลกเปลี่ยนข่าวสารที่สำคัญ ได้แก่ ความรู้ ทักษะ ทักษะระหว่างกันของผู้ส่งสารกับผู้รับสาร โดยมีการรับรู้และเข้าใจร่วมกัน ทั้งนี้ ความหมายของสารที่ถูกส่งออกมาขึ้นอยู่กับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายส่งสารกับฝ่ายรับสารภายใต้การคำนึงถึงจุดมุ่งหมายของบุคคลแต่ละฝ่าย ดังนี้ ฝ่ายส่งสาร (1) แจ้งให้ทราบ (2) ให้การศึกษา (3) สร้างความพอใจให้ความบันเทิง (4) เสนอและจูงใจ ส่วนฝ่ายรับสารมุ่ง (1) รับทราบ (2) ทำการศึกษา (3) เพิ่มความพอใจ (4) ตัดสินใจหรือลงมือปฏิบัติ ทั้งนี้ เพื่อนำมาเปลี่ยนแปลงสิ่งที่พึงประสงค์ในตัวของผู้รับสาร โดยสารเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ พฤติกรรม หรือเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายของผู้ส่งสารกับผู้รับสารอาจแตกต่างกันซึ่งทำให้ผู้รับสารมีปฏิกริยาแตกต่างไปจากเจตนาของผู้ส่งสารยังผลให้การติดต่อสื่อสารไม่บรรลุตามเจตนารมย์จัดเป็นการล้มเหลวของการติดต่อสื่อสาร

กิติมา (2541) ได้ให้ความหมายของการสื่อสาร (communication) คือ การสร้างความร่วมกัน ความคล้ายคลึงกัน ให้เกิดขึ้นระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องมีวัตถุประสงค์นี้อาจแบ่งออกได้หลายประเภทด้วยกัน ขึ้นอยู่กับเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เราจะนำมาใช้ในการพิจารณา ซึ่งการสื่อสารแต่ละประเภทนั้นจะมีลักษณะ ประโยชน์ และข้อจำกัดในการใช้ที่แตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารในลักษณะใด ก็มักมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๆ อยู่ 4 ประการ คือ ผู้ส่งสาร (sender) สาร (message) ช่องสาร (channel) และผู้รับสาร (receiver) และองค์ประกอบเหล่านี้จะมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เมื่อองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งเปลี่ยนแปลงไป ย่อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อองค์ประกอบตัวอื่น ๆ ด้วยลักษณะธรรมชาติของการสื่อสารมีอยู่หลายลักษณะ เช่น การสื่อสารในเชิงของกระบวนการที่มีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างองค์ประกอบ การสื่อสารที่มีบทบาทเป็นเครื่องมือของสังคม และการสื่อสารในลักษณะความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของบุคคล

องค์ประกอบของการติดต่อสื่อสาร

วิรัช (2544) กล่าวว่า จากความหมายของการติดต่อสื่อสารจะเห็นได้ว่า การติดต่อสื่อสารจะต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 4 ประการด้วยกัน จึงจะทำให้การติดต่อสื่อสารนั้นเกิดขึ้นได้และสามารถดำเนินไปได้ตามขั้นตอน องค์ประกอบที่สำคัญดังกล่าวนี้ คือ

1. ผู้สื่อสาร หรือผู้ส่ง (sender/source) คือผู้ที่เริ่มการติดต่อสื่อสาร อาจจะเป็นบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร สถาบัน ก็ได้

2. ข่าวสารหรือเนื้อหาสาระเรื่องราว (message) คือ เนื้อหาสาระหรือสัญลักษณ์ ภาษา สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่สามารถสื่อความหมายหรือตีความหมายเป็นที่เข้าใจกันได้

3. ช่องทาง (channel) คือ หนทางหรือวิถีทางที่จะนำเอาข่าวสารนั้นไปสู่ผู้รับหรือตัวนำสาร ไปยังผู้รับ หากปราศจากช่องทางแห่งการสื่อสารแล้ว ข่าวสารก็ไม่อาจสามารถไปถึงผู้รับได้ ผู้ส่งอาจจะสื่อสารผ่านช่องทางต่างๆ ได้มากมาย เช่น การพูด การเขียน เป็นต้น

4. ผู้รับ (receiver) หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ตกเป็นเป้าหมายของการสื่อสาร หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ จุดหมายปลายทาง ผู้รับจึงเป็นผู้ที่ผู้ส่ง พยายามส่งสารและสร้างความร่วมมือกันขึ้นมา ในบางสิ่ง เพื่อให้ผู้รับสารมีความเข้าใจตามที่ตนประสงค์หรือปรารถนา

สรุปได้ว่า การติดต่อสื่อสาร หมายถึง วิธีการหรือเทคนิคของการสื่อความหมาย โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ผู้ส่งสาร สาร ช่องทาง และผู้รับสาร ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีความเข้าใจในเนื้อหาของสารโดยอาศัยช่องทางในการนำสารนั้นไป ตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตั้งไว้

หน้าที่ของการติดต่อสื่อสารในการพัฒนาสังคม

ปรมะ (2526) กล่าวว่า การปฏิบัติหน้าที่ของการติดต่อสื่อสารเพื่อพัฒนาสังคมในขณะทีประเทศกำลังพัฒนาไปนั้นมีลักษณะดังนี้

1. หน้าที่ในการให้ข่าวสาร ก่อนที่ประเทศจะพัฒนาไปได้นั้นประชาชนจะต้องมีความกระตือรือร้นที่จะพัฒนาตัวเองและสังคมโดยรวม ดังนั้นหน้าที่ของการสื่อสารจึงเป็นการให้ข่าวสารแก่ประชาชนในลักษณะที่สร้างบรรยากาศแห่งการพัฒนา ด้วยการเสนอข่าวสารเกี่ยวกับการพัฒนาแก่ประชาชนให้มาก ๆ สาระของข่าวสารที่เสนอ ได้แก่ วิถีชีวิตของสังคมที่พัฒนา โครงการพัฒนาต่าง ๆ ระบบการเมือง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของประเทศตนเอง และประเทศที่พัฒนาแล้ว เป้าหมายและปัญหาของการพัฒนา การเสนอข่าวสารในลักษณะนี้เป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความสนใจต่อการพัฒนา ได้รู้ได้เห็นสิ่งต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ทำให้หูตากว้างขึ้น และสามารถเปรียบเทียบตัวเองและสังคมของตัวเอง กับสังคมอื่นและคนในสังคมอื่นได้

2. หน้าที่ในการชักจูงใจ การพัฒนาสังคมหรือประเทศนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างและหน้าที่ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะมีผลกระทบต่อชีวิตของประชาชน กล่าวคือประชาชนจะต้องเปลี่ยนทัศนคติ ความเชื่อและพฤติกรรมของตน เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ในสังคม ตลอดจนการที่ประชาชนจะต้องเข้าร่วมในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของประเทศด้วย ทั้งในเรื่องการศึกษา การสาธารณสุข การเมือง การเศรษฐกิจ และการประกอบอาชีพ หน้าที่ของการสื่อสารในประเทศที่กำลังพัฒนาก็คือการชักจูงใจให้ประชาชนเปลี่ยนวิถีชีวิตของตน และเข้าร่วมในโครงการพัฒนาอย่างจริงจัง ด้วยการเผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับโครงการพัฒนาของรัฐบาลและชี้แนะแนวการตัดสินใจของประชาชน

3. หน้าที่ในการให้ความรู้ เมื่อประชาชนได้รับทราบข่าวสารเกี่ยวกับความจำเป็นของการพัฒนาจนเกิดความกระตือรือร้น และตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนแล้วสิ่งที่ตามมาก็คือทำอย่างไรประชาชนจึงจะมีความรู้ความสามารถในการที่จะปรับตัวเองให้เข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ นั่นก็คือทำอย่างไรประชาชนจึงจะมีความรู้ความเข้าใจถึงบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของตนในสังคมใหม่ ทำอย่างไรประชาชนจึงจะมีความสามารถในการที่จะใช้วิธีการใหม่ ๆ ในการผลิตผลผลิตทางการเกษตรหรือในการประกอบอาชีพของตน คำตอบก็คือรัฐบาลจะต้องให้ความรู้แก่ประชาชนทั้งประเทศในเรื่องการอ่านออกเขียนได้ การเกษตร การสาธารณสุขและการช่าง ซึ่งการสื่อสารโดยผ่านสื่อสามารถที่จะทำหน้าที่ในการให้ความรู้ที่จำเป็นสำหรับการปรับตัวของประชาชนให้เข้ากับการพัฒนาสังคมได้

กิติมา (2541) กล่าวถึงหน้าที่และวัตถุประสงค์โดยทั่วไปของการสื่อสารว่า ในการสื่อสารเราอาจใช้ความตั้งใจในการสื่อสารของผู้ส่งสาร และผู้รับสารในการพิจารณาแบ่งประเภทของวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร ซึ่งอาจแบ่งออกได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ทั่วไปของการสื่อสารในด้านผู้ส่งสาร

1. เพื่อแจ้งให้ทราบ (to inform) หรือการบอกให้รู้ เป็นวัตถุประสงค์ที่ผู้ส่งสารต้องการจะบอกหรือแจ้งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นหรือข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ที่รับรู้มาเพื่อมาถ่ายทอดให้แก่ผู้รับได้ทราบ

2. เพื่อให้การศึกษา (to teach or to educate) เป็นวัตถุประสงค์ที่ผู้ส่งสารต้องการจะให้ผู้รับได้รับความรู้ ความเข้าใจในเรื่องบางเรื่อง หรือบางสิ่งบางอย่าง ตามที่ตนต้องการ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเป็นวัตถุประสงค์ที่ผู้ส่งต้องใช้ความพยายามในแง่ของการสื่อสารมากกว่าประเภทแรก

3. เพื่อชักจูง (to propose or to persuade) เป็นวัตถุประสงค์ที่เน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความรู้สึก นึกคิด ทศนคติ หรือพฤติกรรม ซึ่งโดยทั่วไปบุคคลที่มีวัตถุประสงค์ในการสื่อสารในลักษณะนี้จำเป็นต้องใช้ความพยายามในการสื่อสารค่อนข้างสูง และจำเป็นต้องมีความตั้งใจอย่างมากเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์

4. เพื่อให้ความบันเทิง (to entertain) เป็นวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสารที่ต้องการให้ผู้รับสารเกิดความสนุกสนานรื่นเริงบันเทิงใจ มีอารมณ์ที่ดีและแจ่มใส เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดและพักผ่อนหย่อนใจ

วัตถุประสงค์โดยทั่วไปของการสื่อสารในด้านผู้รับสาร

1. เพื่อทราบ (to understand) เป็นวัตถุประสงค์ของผู้รับสารที่ต้องการทราบเรื่องราว หรือติดตามข้อมูล เหตุการณ์ ข่าวสารต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

2. เพื่อเรียนรู้ (to learn) เป็นวัตถุประสงค์ของผู้รับสารที่ต้องการที่จะรู้และเข้าใจในเรื่องราว หรือวิชาการต่าง ๆ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ความสามารถของตนให้สูงมากยิ่งขึ้น

3. เพื่อหาความพอใจ (to enjoy) โดยปกติแล้วคนเราทุกคนต้องการมีชีวิตที่มีความสุข สนุกสนานและรื่นรมย์ หลีกเลียงสภาพในชีวิตจริงที่คนเรามักจะพบกับความยุ่งยาก วุ่นวาย สับสน และก่อให้เกิดความเครียด ดังนั้น จึงจำเป็นต้องหาบุคคลที่มีอารมณ์ดีที่พูดคุยสนุกสนาน พูดคุยด้วยเพื่อคลายความเครียดเหล่านั้น

4. เพื่อการตัดสินใจ (to decide) ในการตัดสินใจของคนเรา มักต้องการข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ประกอบในการตัดสินใจซึ่งข้อมูลข่าวสารนั้น จำเป็นจะต้องเป็นข้อมูลที่มีความลึกซึ้ง และมีอิทธิพลพอที่จะชักจูงให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือเกิดการตัดสินใจได้ ดังนั้น คนเราจึงหาข่าวสารเพื่อการตัดสินใจ

ประสิทธิ์ และคณะ (2542) กล่าวว่า บทบาทหน้าที่ของการสื่อสาร หมายถึง การกิจหรือพันธกิจที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมสื่อสาร ที่เป็นไปตามธรรมชาติ ตามจารีตประเพณีหรือจริยธรรมที่เป็นไปตามกฎระเบียบ ข้อบังคับหรือจรรยาบรรณ ซึ่งประมวลสรุปได้ดังนี้

1. การให้ข้อมูลข่าวสาร
2. การสังคมประกิต
3. สร้างแรงจูงใจ โน้มน้าว ชักจูงใจ
4. การสนทนา อภิปราย ให้เหตุผล
5. การให้ศึกษาอบรม ให้ความรู้
6. การเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม
7. การให้สุนทรียศาสตร์ ความบันเทิง
8. การประสานสามัคคี

สรุปได้ว่า หน้าที่ของการติดต่อสื่อสารเพื่อพัฒนาสังคมสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน คือ ด้านผู้ส่งสาร จะมีหน้าที่ในการแจ้งให้ทราบ ให้การศึกษา ชักจูงใจ และเพื่อให้ความบันเทิง ส่วนด้านผู้รับสารมีวัตถุประสงค์ในการรับข้อมูลข่าวสารเพื่อทราบ เพื่อการเรียนรู้ เพื่อตัดสินใจ และเพื่อความพอใจ ทั้งนี้โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาในด้านต่าง ๆ

ปัจจัยที่มีผลต่อการสื่อสาร

โดยภาพรวมแล้วปัจจัยที่มีผลต่อการสื่อสารมีหลายองค์ประกอบ ได้แก่ ผู้ส่งสาร ผู้รับสาร เนื้อหาข่าวสาร และช่องทางการสื่อสาร อย่างไรก็ตาม เอเมอร์ (2533) กล่าวว่า ในการติดต่อสื่อสารแต่ละครั้ง ทุกองค์ประกอบของการติดต่อสื่อสาร จัดว่ามีผลกระทบต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการสื่อสารทั้งสิ้น ทั้งนี้เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละองค์ประกอบสามารถจำแนกได้ ดังนี้

1. พิจารณาเฉพาะผู้ส่งสาร

ผู้ส่งสาร ในที่นี้รวมหมายถึงผู้เข้ารหัส ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของข่าวสารที่ต้องการนำไปสู่ผู้รับสาร อันอาจได้แก่ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) ที่เป็นรายบุคคลหรือกลุ่ม ทั้งนี้ในงานส่งเสริมการเกษตร หมายถึง เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำตำบลหรืออาจหมายถึงนักวิชาการของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการเกษตรและชนบท ซึ่งจากการศึกษาในเรื่องนี้พบว่า

ความสำเร็จในการติดต่อสื่อสารจะเกิดผลมากน้อยเพียงใด ปัจจัยพื้นฐานก็คือ การที่ผู้รับสารพร้อมที่จะเชื่อว่าผู้ส่งสารส่งสารได้ดี หรือผู้รับสารพร้อมที่จะเชื่อว่าผู้ส่งสารพูดแล้วตนเข้าใจได้ดี ทั้งนี้ คุณสมบัติของผู้ส่งสารที่ดีนั้น นักวิชาการด้านนิเทศศาสตร์ในปัจจุบันได้วิเคราะห์แล้วว่า ควรมีบุคลิกลักษณะดึงดูด (charisma) ซึ่งมีคุณสมบัติอย่างน้อย 5 ประการ ดังนี้ ประการแรก ต้องมีความสามารถ/ความรู้/ความเชี่ยวชาญในเรื่องที่จะพูด ประการที่สอง ต้องมีบุคลิกลักษณะที่น่าไว้วางใจ ประการที่สาม ต้องมีความสํารวม ประการที่สี่ ต้องมีความเป็นกันเองและเข้ากับผู้อื่นได้ดี และประการสุดท้าย ต้องเป็นคนที่คุณเปิดเผยและจริงใจ

2. พิจารณาเฉพาะผู้รับสาร

ผู้รับสาร ในที่นี้หมายถึงผู้ถอดรหัส ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางที่สารถูกส่งไปถึงอาจเป็นผู้ต้องการการเปลี่ยนแปลง (target people) เป็นรายบุคคลหรือรายกลุ่ม เช่น เกษตรกรแต่ละราย หรือกลุ่มเกษตรกรที่ประกอบด้วยสมาชิกหลาย ๆ คนรวมตัวกัน จากการศึกษาในเรื่องผู้รับสารพบว่า ความสำเร็จในการติดต่อสื่อสารแต่ละครั้งผู้รับสารมักไม่ได้รับการให้ความสนใจว่าจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการติดต่อสื่อสาร เนื่องจากทุกคนมักให้ความสนใจเฉพาะผู้ส่งสารและวิธีสร้างสารให้เข้าใจ แต่ในความเป็นจริงแล้วผู้รับสารจัดเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นต้องคำนึงถึงทุกครั้งในกระบวนการติดต่อสื่อสาร โดยเฉพาะในการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลต่อบุคคลที่จำเป็นต้องอาศัยการวิเคราะห์คุณลักษณะต่าง ๆ ของผู้รับสาร เพื่อสามารถจัดสารได้เหมาะสมกับ ผู้รับสาร ซึ่งคุณลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวได้แก่ อายุ เพศ สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ระดับการศึกษา/สติปัญญา ความสามารถและทักษะในการฟัง และปฏิกริยาสะท้อนกลับของผู้รับสารเป็นต้น

อายุ

ในงานส่งเสริมการเกษตรได้วิจัยเกี่ยวกับอายุกับการยอมรับนวัตกรรมของเกษตรกร พบว่าเกษตรกรที่มีอายุมากโอกาสที่จะยอมรับนวัตกรรมน้อยกว่าเกษตรกรที่มีอายุน้อย ทั้งนี้ อาจเนื่องจากผู้มีอายุมากมีความระมัดระวังมากกว่า ไม่กล้าเสี่ยงในการยอมรับสิ่งใหม่ ๆ มาปฏิบัติเพราะเคยผ่านประสบการณ์จากการผิดหวังหรือพบความยากลำบากในชีวิตมามากแล้ว จึงต้องการเสี่ยงให้น้อยที่สุด ประกอบกับมีทรัพย์สินที่ต้องคอยห่วงที่จะดูแลรักษามากกว่าผู้มีอายุน้อย จึงไม่อยากจะลองของใหม่ ๆ ส่วนผู้มีอายุน้อยหรือคนหนุ่มสาวมักเป็นผู้กล้าได้กล้าเสีย อยากลองของใหม่ ๆ ยึดถืออุดมการณ์ กล้าเสี่ยงกล้าทดลอง โอกาสยอมรับข่าวสารหรือสิ่งใหม่ ๆ จึงมีมากกว่า

เพศ

โดยทั่วไปพบว่า เพศหญิงมักมีบทบาทในการยอมรับและเผยแพร่นวัตกรรมของครอบครัวมากกว่าเพศชาย อาจเนื่องจากหลายสาเหตุ เช่น ลักษณะทางชีววิทยาและสังคม จะสังเกตเห็นว่า ตั้งแต่เด็ก บุตรที่เป็นผู้หญิงจะพูดได้เร็วกว่าบุตรที่เป็นผู้ชาย นอกจากนี้สัญชาตญาณความเป็นแม่ ความนุ่มนวล ความอ่อนหวาน อารมณ์อ่อนไหวและถูกชักจูงง่าย ประกอบกับการมีบทบาทในเรื่องค่าใช้จ่ายในครอบครัว และการช่างพูด ช่างเล่าของเพศหญิงทำให้เพศหญิงมีโอกาสถูกชักจูงใจได้ง่ายกว่าเพศชาย

สภาพเศรษฐกิจและสังคม

จากการวิจัยเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรกับการยอมรับนวัตกรรมพบว่า เกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจนั้น เกษตรกรที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า เช่น มีพื้นที่ถือครองมีรายได้ มีสังหาริมทรัพย์ และมีอสังหาริมทรัพย์มากกว่า โอกาสจะยอมรับนวัตกรรมจะมีมากกว่า นอกจากนี้ เกษตรกรที่มีการเข้าสังคมมากกว่า เช่น การเป็นสมาชิกกลุ่ม การเข้ารับการฝึกอบรม มีความถี่ในการเข้าเมือง และเปิดรับสื่อมวลชนต่าง ๆ หรือพบปะพูดคุยกับบุคคลต่าง ๆ ได้แก่ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (ทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน) และเพื่อนบ้าน เป็นต้น จะมีโอกาสยอมรับนวัตกรรมได้มากกว่า

ระดับการศึกษา/สติปัญญา

เกี่ยวกับระดับการศึกษา/สติปัญญา ยังไม่มีผลการวิจัยชัดเจนว่าคนที่มีระดับการศึกษาสูงหรือมีสติปัญญาสูงกว่า จะยอมรับข่าวสารได้ง่ายกว่า แต่อย่างไรก็ตาม พบว่า โดยทั่วไปเกษตรกรที่มีการศึกษาสูงกว่าจะมีโอกาสยอมรับนวัตกรรมง่ายกว่า อาจเนื่องจากสามารถเข้าใจเรื่องราวใหม่ ๆ ที่ยากได้มากกว่า

ความสามารถและทักษะในการฟัง

จะเห็นได้ว่า คนโดยทั่วไปที่มีความสามารถและทักษะในการฟัง คือ ได้ยิน เข้าใจ และสามารถจดจำได้เร็วกว่า จะมีโอกาสยอมรับข่าวสารมากกว่า

ปฏิริยาสะท้อนกลับของผู้รับสาร

ผู้ส่งสาร (ขณะที่ถ่ายทอดข่าวสาร) ควรคำนึงถึงปฏิริยาสะท้อนกลับของผู้รับสารเพื่อปรับปรุงลีลา เนื้อหา รวมถึงวิธีการในการถ่ายทอดข่าวสารให้เป็นที่ยอมรับหรือเป็นที่พอใจของผู้รับสาร ซึ่งปฏิริยาสะท้อนกลับของผู้รับสารโดยมากจะสังเกตได้จากการสื่อสารเชิงอวัจนะ (Non verbal communication) แสดงออกได้สองทาง คือ ทางบวก (ยอมรับ) เช่น เมื่อเข้าใจเนื้อหาข่าวสารที่ฟัง มักมีการพยักหน้ารับ ยิ้ม หรือแสดงออกทางดวงตาว่ายอมรับหรือเข้าใจ กับทางลบ (ไม่ยอมรับ) เช่น เมื่อไม่เข้าใจอาจมวดคิ้ว ถอนหายใจ สายหน้า หาว หรือนิ่งหลับ เป็นต้น

3. พิจารณาเฉพาะเนื้อหาข่าวสาร

เนื้อหาข่าวสารจะต้องมีส่วนประกอบที่สำคัญด้วยกันสามประการ คือ รหัสสาร/สัญลักษณ์ของสาร เนื้อหาของสาร และการจัดลำดับข่าวสาร/การจัดสาร ซึ่งส่วนประกอบเหล่านี้ต่างก็มีอิทธิพลต่อกระบวนการคิดต่อสื่อสารทั้งสิ้น ทั้งนี้การทำให้สารมีลักษณะเข้าใจโดยทั่วไปอาจเสนอได้หลายประเด็น คือ ประการแรกมีการเสนอข้อมูลที่มีหลักฐานอ้างอิง ประการที่สอง มีการเสนอข่าวสารหลายแง่มุม ประการที่สาม ให้ความกลัวเข้าหูใจ ประการที่สี่ ใช้ภาษารุนแรงเพื่อจูงใจ และประการที่ห้า ใช้อารมณ์ขันจูงใจ

4. พิจารณาเฉพาะช่องทางการสื่อสาร/สื่อ

ช่องทางการสื่อสารหรือสื่อ เป็นตัวกลางนำข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร เมื่อกล่าวถึงช่องทางการสื่อสารจะเน้นเฉพาะประสาทสัมผัสทั้งห้าของมนุษย์ซึ่งรับข่าวสารโดยการสัมผัสหรือการเห็นด้วยตา หรือการฟังเสียง หรือการใช้กลิ่นลิ้มรส หรือการใช้มุกตลกกลั่น ส่วนคำว่า สื่อ นิยมใช้เมื่อกล่าวถึงสื่อบุคคลและสื่อมวลชน ซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดข่าวสารทั้งเพื่อเป็นการใช้เพื่อแจ้งให้ทราบหรือถามให้ตอบหรือบอกให้ทำ หรือนำให้คิด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น วัตถุประสงค์ของการใช้ สถานที่ที่จะใช้ ลักษณะของกลุ่มผู้รับข่าวสาร เนื้อหาของสาร ความถนัดของผู้ส่งสาร รวมถึงตลอดจนถึงเครื่องอำนวยความสะดวกขณะใช้งาน

สำหรับประโยชน์ของการวิเคราะห์ผู้รับสารนั้น เมื่อพิจารณาเฉพาะผู้รับสารอันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยครั้งนี้ ได้มีนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกล่าวไว้ ดังนี้

ประมะ (2526) กล่าวว่า การวิเคราะห์ผู้รับสารทำการวิเคราะห์เพื่อประโยชน์ 2 ประการ คือ

1) เพื่อทราบว่าใครเป็นผู้รับสารเป้าหมาย (target audience or intended receivers) ของเรา ผู้รับสารเหล่านี้มีลักษณะอย่างไร มีความต้องการอย่างไร มีความสนใจอะไร มีความรู้ขนาดไหน มีทัศนคติและค่านิยมอย่างไร จะตีความหมายของสารอย่างไร จะมีพฤติกรรมตอบสนอง (response) ต่อสารอย่างไร

2) เมื่อเราทราบว่าผู้รับสารเป้าหมายของเราเป็นใครแล้ว เราจะได้วางแผนล่วงหน้าเพื่อเตรียมปรับการสื่อสารของเราให้เหมาะสมกับผู้รับสารเป้าหมายก่อนลงมือทำการสื่อสาร

ดังนั้น การวิเคราะห์ผู้รับสารจึงเป็นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผู้รับสาร เพื่อวางแผนในการสื่อสารกับผู้รับสารนั่นเอง

นอกจากนี้ ชวรัตน์ (2527) กล่าวว่า ข้อมูลที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับผู้รับข่าวสารมีหลายประการ ดังนี้

1) การดึงดูดและรักษาความสนใจและความตั้งใจของผู้รับสาร ด้วยการศึกษาดังต่อไปนี้

1.1) ประเมินและควบคุมสภาพแวดล้อมของผู้รับข่าวสารให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพื่อช่วยผู้รับสารให้มีการสนองตอบการรับข่าวสารดีขึ้น ถ้าไม่สามารถควบคุมได้โดยเฉพาะการสื่อสารผ่านสื่อมวลชนต่าง ๆ ก็จะต้องศึกษาจุดอ่อนเพื่อวางแผนจัดหรือหลีกเลี่ยงจุดอ่อนเหล่านั้น

1.2) ศึกษา เรียนรู้ และค้นหาวิธีการที่ผู้รับสารไม่สมัครใจรับข่าวสาร ผู้รับข่าวสารบางคนอาจจะไม่สมัครใจที่จะรับข่าวสารหรือเผชิญสิ่งร้ายบางอย่าง บางคนไม่ชอบที่จะถูกบีบบังคับให้รับข่าวสารบางอย่างเพราะว่าค่านิยมหรือความยึดถือในศักดิ์ศรีเป็นต้น จึงต้องพยายามศึกษาข้อจำกัดต่าง ๆ เพื่อให้การให้ข่าวสารเหมาะสมกับผู้รับข่าวสารแต่ละคนเท่าที่จะเป็นไปได้

1.3) เนื่องจากความต้องการของผู้รับเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้สามารถคาดคะเนความตั้งใจในการรับข่าวสารได้ ดังนั้น จึงต้องศึกษาและเรียนรู้ความต้องการของผู้รับข่าวสารทั้งในระยะสั้นและระยะยาว เพื่อสามารถให้ข่าวสารที่สอดคล้องและสนองกับความต้องการนั้น ๆ ให้มากที่สุด

2) เนื่องจากความสามารถของผู้รับข่าวสารในการทำความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ เป็นผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยพื้นฐานบางประการ ดังนั้น จึงต้องทำความเข้าใจในข้อมูลพื้นฐานเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลเกี่ยวกับ

2.1) อายุ เพื่อที่จะสามารถปรับการใช้ความคิด ข่าวสาร ภาษา ได้อย่างสอดคล้องกับวัยของผู้รับข่าวสาร

2.2) ความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับข่าวสาร ปกติความรู้และประสบการณ์อาจเป็นได้ทั้งปัจจัยเอื้ออำนวยและเป็นอุปสรรคของการสื่อสารได้ในเวลาเดียวกัน

2.3) การศึกษา ระดับการศึกษาของผู้รับข่าวสารมีส่วนสัมพันธ์กับการทำความเข้าใจ เนื้อหา รูปแบบ และความยากง่ายของข่าวสาร

2.4) ภูมิปัญญา เกิดจากการศึกษาและการฝึกฝน ยิ่งผู้รับข่าวสารได้รับการศึกษามาก ยิ่งมีโอกาสฝึกฝนได้มาก และยังทำให้เกิดภูมิปัญญามากขึ้น ย่อมจะมีความเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ได้ดี และมักจะมีความมากกว่าผู้รับข่าวสารที่มีการศึกษาน้อย

3) ความสัมพันธ์ระหว่างข่าวสารกับความต้องการและค่านิยมของผู้รับข่าวสาร ควรทำการศึกษาเกี่ยวกับ

3.1) ความต้องการของผู้รับข่าวสารที่ยังมิได้รับการตอบสนองเพื่อให้ได้รับการตอบสนอง

3.2) ความต้องการที่เคยได้รับการตอบสนองจนเป็นที่พอใจของผู้รับข่าวสารมาแล้ว

3.3) ระดับทางเศรษฐกิจของผู้รับข่าวสารมีส่วนสัมพันธ์กับความต้องการในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ความต้องการทางร่างกาย หรือความต้องการทางจิตใจ

3.4) ความต้องการและจุดมุ่งหมายที่เห็นได้ชัดเจนเพื่อปรับข่าวสารให้สอดคล้องกับความต้องการและจุดมุ่งหมายนั้น ๆ

3.5) ค่านิยมในสังคมของผู้รับข่าวสาร

3.6) ข่าวสารที่จะแสดงออกซึ่งค่านิยมของผู้รับข่าวสาร

3.7) วิธีการและพฤติกรรม ซึ่งผู้รับข่าวสารแสดงออกเพื่อสะท้อนค่านิยมต่าง ๆ

4) ศึกษาและเรียนรู้อุปสรรคต่าง ๆ ที่กีดขวางการลงมือปฏิบัติของผู้รับข่าวสาร

สรุปได้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการสื่อสาร ประกอบด้วย ผู้ส่งสาร ผู้รับสาร เนื้อหาข่าวสาร และช่องทางในการสื่อสาร แต่เมื่อพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ แล้วปัจจัยที่มีผลต่อการสื่อสารที่สำคัญที่สุด คือ ผู้รับสาร เพราะในการพัฒนาด้านใดก็ตามส่วนที่มีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้รับสาร

แนวคิดเกี่ยวกับสื่อ

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับสื่อที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย ความหมายของการแบ่งประเภทของสื่อ บทบาทและหน้าที่ของสื่อ รวมไปถึงคุณสมบัติของสื่อ ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ความหมายของสื่อ

ในการดำเนินงานเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารขององค์กรหรือสถาบัน สิ่งสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งก็คือ ทำอย่างไรที่จะให้ข้อมูลหรือข่าวสารไปถึงยังกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้เข้าใจและรับทราบถึงบทบาทการดำเนินงานขององค์กร ซึ่งวิธีที่นิยมใช้กันมาก ก็คือ สื่อหรือเครื่องมือที่เป็นตัวกลางในการนำข้อมูล ข่าวสารไปยังกลุ่มบุคคลเป้าหมายได้อย่างกว้างขวางซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของสื่อไว้ดังนี้

ชวรัตน์ (2527) ได้อธิบายความหมายของสื่อว่า สื่อ (media) ในความหมายอย่างแคบ คือ ช่องทางในการแพร่กระจายข่าวสาร (channel) ซึ่งเป็นคำพูด ตัวอักษร หรือเครื่องมือ วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ เช่น โปสเตอร์ แผ่นภูมิ หุ่นจำลอง สไลด์ และเครื่องฉายสไลด์ เป็นต้น ความหมายอย่างกว้างของสื่อ หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่จะส่งไปสู่ผู้รับ เช่น คำว่าสื่อมวลชน (mass media) ตามปกติมิได้

หมายความถึงเฉพาะช่องทางข่าวสารของการสื่อสารมวลชนเท่านั้น แต่หมายรวมถึงการทำงานของเจ้าหน้าที่ที่ทำงานภายในช่องทางข่าวสารหรือสื่อด้วย

ณรงค์ (2530) กล่าวว่า สื่อ หมายถึง ตัวกลางหรือพาหนะซึ่งนำข่าวสารจากผู้ส่งไปยังจุดหมายปลายทาง

ไชยยศ (2533) อธิบายคำว่าสื่อ หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นพาหนะนำความรู้ หรือสารสนเทศ (information) ระหว่างผู้ส่ง กับ ผู้รับ เช่น ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ รูปภาพ วัสดุฉาย สิ่งพิมพ์และอื่น ๆ

เกษม (2537) กล่าวว่า สื่อในความหมายทางการประชาสัมพันธ์ หมายถึง ช่องทางการสื่อสารที่จะนำข่าวสารไปสู่กลุ่มเป้าหมาย สื่อแต่ละชนิดที่ใช้ช่องทางสื่อสารนั้นต้องมีการเข้ารหัส แปลความหมายและสามารถถอดรหัสได้ คุณสมบัติระหว่างคนส่งสารกับคนรับสารต้องสอดคล้อง สื่อสารตีความหมายในระบบสัญญาณหรือรหัสนั้นได้

จากความหมายดังกล่าวสรุปได้ว่า สื่อ หมายถึง ตัวกลางหรือสิ่งต่าง ๆ ที่จะนำข่าวสารความรู้ หรือข้อมูลจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร ทำให้สามารถติดต่อสื่อสารกันได้ตรงตามวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร

การแบ่งประเภทของสื่อ

สื่อ นับว่ามีบทบาทอย่างมากในการประชาสัมพันธ์งานส่งเสริมการเกษตร เนื่องจากเป็นตัวกลางในการถ่ายทอดข่าวสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ให้เกิดความรู้ความเข้าใจอันดีต่อองค์กรหรือหน่วยงาน สื่อสามารถจำแนกได้หลายรูปแบบ เช่น แบ่งตามลักษณะของสื่อ แบ่งประเภทของสื่อตามวิธีการใช้ แบ่งตามการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร เป็นต้น ซึ่งการแบ่งตามลักษณะของสื่อ และแบ่งตามวิธีการใช้สื่อเป็นการแบ่งประเภทของสื่อที่พบมาก โดยมีนักวิชาการที่ได้แบ่งประเภทของสื่อไว้ ดังนี้

เอมอร (2533) กล่าวว่า การแบ่งประเภทของสื่อ สามารถแบ่งได้หลายแบบแล้วแต่หลักเกณฑ์ที่ใช้ในการจำแนกอันจะบ่งบอกถึงคุณลักษณะของสื่อ นั้น ๆ โดยแบ่งเป็น 6 ลักษณะ ดังนี้

1. แบ่งตามลักษณะการสื่อสาร แบ่งย่อยได้เป็น
  - 1.1 สื่อบุคคล (Personal media)
  - 1.2 สื่อมวลชน (Mass media)

2. แบ่งตามความมุ่งหมายในการใช้ แบ่งย่อยได้เป็น
  - 2.1 Presentation media
  - 2.2 Object media
  - 2.3 Interactive media

3. แบ่งตามวิธีการใช้ แบ่งย่อยได้เป็น
  - 3.1 Motivation media
  - 3.2 Instructional media
  - 3.3 Follow-up media

4. แบ่งตามลักษณะของสื่อ แบ่งย่อยได้เป็น
  - 4.1 เครื่องมือหรืออุปกรณ์ (Hardware)
  - 4.2 วัสดุ (Software)
  - 4.3 เทคนิคหรือวิธีการ (Techniques or Methods)

5. แบ่งตามหลักประสบการณ์การเรียนรู้ แบ่งย่อยได้เป็น
  - 5.1 ประสบการณ์แท้จริง (Direct purposeful experiences)
  - 5.2 ประสบการณ์จำลองแบบ (Contrived experiences)
  - 5.3 ประสบการณ์นาฏการ (Dramatized experiences)
  - 5.4 การสาธิต (Demonstrations)
  - 5.5 การศึกษานอกสถานที่ (Study trips)
  - 5.6 การจัดนิทรรศการ (Exhibits)

- 5.7 โทรทัศน์และภาพยนตร์ (Television and Motion pictures)
- 5.8 ภาพนิ่งและการบันทึกเสียง (Still Pictures and Recording)
- 5.9 ทศนสัญลักษณ์ (Visual symbols)
- 5.10 วจนสัญลักษณ์ (Verbal symbols)

6. แบ่งตามแหล่งกำเนิดของข่าวสาร แบ่งย่อยได้เป็น

- 6.1 สื่อประจำท้องถิ่น (Localite media)
- 6.2 สื่อภายนอก (Cosmopolite media)

1. การแบ่งตามลักษณะการสื่อสาร

การแบ่งประเภทของสื่อตามลักษณะการสื่อสาร สามารถแบ่งประเภทของสื่อได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1.1 สื่อบุคคล

สื่อบุคคล หมายถึง การสื่อสารโดยใช้บุคคลทำหน้าที่ส่งผ่านข่าวสารถึงผู้รับโดยอาศัยช่องทางจากบุคคลถึงบุคคล จะเป็นการติดต่อสื่อสารที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีจำนวนสองคน หรือมากกว่านั้นขึ้นไป อาจเป็นสามคน หรือกลุ่มย่อย แล้วแต่จำนวนคนที่เกี่ยวข้องในแต่ละสถานการณ์ ซึ่งทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารจะแสดงปฏิกริยาโต้ตอบซึ่งกันและกัน

สื่อประเภทนี้นิยมใช้อย่างกว้างขวางเกือบทุกหน่วยงาน โดยเฉพาะในงานส่งเสริมการเกษตร ได้แก่ การที่นักวิชาการเกษตรประจำจังหวัดหรือเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำตำบล ออกพบปะเยี่ยมเยียนและพูดคุยตามบ้านและไร่นา พูดโทรศัพท์ จัดบรรยาย จัดฝึกอบรม จัดประชุม จัดอภิปรายและให้คำแนะนำโดยการตอบปัญหาให้กับเกษตรกรที่สำนักงาน ในลักษณะเป็นรายบุคคล หรือเป็นกลุ่ม เป็นต้น

1.2 สื่อมวลชน

สื่อมวลชน หมายถึง การสื่อสารโดยใช้เครื่องมือสื่อสารที่สามารถเข้าถึงกลุ่มคนจำนวนมาก ที่อยู่กันอย่างกระจัดกระจาย ไม่จำกัดขอบเขต และมีความแตกต่างกันทางฐานะ อายุ

เพศ การศึกษา ค่านิยม และคุณสมบัติอื่น ๆ ทั้งนี้ผู้ส่งสารจะไม่สามารถทราบปฏิกิริยาโต้ตอบของผู้รับสารได้ทันที

สื่อมวลชนสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ เอกสารสิ่งพิมพ์ และสื่อไฟฟ้า

1.2.1 เอกสารสิ่งพิมพ์

เอกสารสิ่งพิมพ์ เป็นสื่อมวลชนที่ผลิตข่าวสารออกมาด้วยวิธีการพิมพ์หรืออาจเรียกว่าเป็นสิ่งพิมพ์ เอกสารสิ่งพิมพ์ ได้แก่ แผ่นปลิว (Leaflets) แผ่นพับ (Folders) จุลสาร (Pamphlets) อนุสาร (Booklets) นิตยสาร (Magazines) วารสาร (Journals) จดหมายเวียนและจดหมายข่าว (Circular letters and Newsletters) เอกสารโรเนียว (Handout or Sheet) เอกสารแนะนำประกอบ (Brochures) เอกสารเผยแพร่ (Bulletin) หนังสือต่าง ๆ (Books) หนังสือภาพ (Picture books) หนังสือคู่มือ (Handbooks) หนังสือรายงานประจำปี (Year books or Annual reports) แผ่นโฆษณา (Posters) หนังสือพิมพ์ (Newspapers) และหนังสือพิมพ์กำแพง (Wall newspapers) เป็นต้น

1) แผ่นปลิว

แผ่นปลิว เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีลักษณะเป็นเอกสารแผ่นเดียว มีหลายขนาด จุดมุ่งหมายในการทำแผ่นปลิวเพื่อเผยแพร่ข่าวสารในเนื้อหาสั้น ๆ หรือกระตุ้นให้เกิดความสนใจสามารถผลิตได้โดยใช้ ต้นทุนต่ำ

2) แผ่นพับ

แผ่นพับ เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีลักษณะคล้ายกับแผ่นปลิว คือเป็นเอกสารแผ่นเดียว แต่อาจพับครึ่ง หรือพับเป็น 3 ส่วน 4 ส่วน แล้วแต่ความเหมาะสมกับการจัด จุดมุ่งหมายของการพับก็เพื่อที่จะให้ได้จำนวนหน้าเพิ่มขึ้น บรรจุเนื้อหาข่าวสารได้มากกว่าแผ่นปลิว แต่การจัดทำยุ่งยากกว่า เนื่องจากต้องจัดหน้าให้เหมาะสมกับขนาดการพับ

3) จุลสาร

จุลสาร เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีลักษณะการพิมพ์เป็นเล่มบาง ๆ เย็บกลางเล่ม มีเนื้อหาละเอียดกว่าแผ่นพับ แต่มีกิมจำนวนหน้าไม่เกิน 10 หน้า ลักษณะของจุลสารต้องมีการต่อเนื่อง

เป็นประจำ อาจเป็นรายสัปดาห์ หรือรายเดือน หรือตลอด แล้วแต่ความประสงค์ของผู้จัดทำ เนื้อหาของข่าวสารมักเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องในสาระอันเดียวกันและมีข้อความสั้น ๆ

4) อนุสาร

อนุสาร เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีลักษณะเหมือนกับหนังสือพิมพ์เป็นเล่มทั่ว ๆ ไป แต่มีขนาดเล็กกว่า และมีจำนวนหน้าน้อยกว่า เนื้อหาของข่าวสารในอนุสารมักเป็นเรื่องเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพียงเรื่องเดียว และไม่มีรายละเอียดสลับซับซ้อนมากนัก ใช้เผยแพร่เพื่อการประชาสัมพันธ์

5) นิตยสาร

นิตยสาร เป็นสิ่งพิมพ์ที่คล้ายจุลสารตรงที่ต้องมีการออกต่อเนื่องเป็นประจำ อาจเป็นรายสัปดาห์ รายเดือน รายสองเดือนก็ได้ แต่จะมีขนาดและความหนาแน่นมากกว่าจุลสาร และเนื้อหาของข่าวสาร จะมีความหลากหลายมากกว่าจุลสาร เช่น อาจจะมีทั้งบทความ สารคดี ข่าวนวนิยาย เรื่องสั้น บรรจุกอยู่ในเล่มเดียวกัน

6) วารสาร

วารสาร เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีขนาดและความหนา และมีการออกต่อเนื่องเป็นประจำเหมือนกับนิตยสาร แต่เนื้อหาของวารสารมักเป็นวิชาการที่ค่อนข้างละเอียดลึกซึ้งมากกว่านิตยสาร เช่น ผลงานวิจัย หรือบทความวิเคราะห์ต่าง ๆ และพิถีพิถันในเรื่องหมายเลขของปีที่ หรือเล่มที่ ฉบับที่ และเวลาที่พิมพ์ออกเผยแพร่บนหน้าปกมากกว่า เพื่อประโยชน์ในการค้นคว้าและอ้างอิง

7) จดหมายเวียนและจดหมายข่าว

จดหมายเวียนและจดหมายข่าว เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีลักษณะคล้ายแผ่นปลิว แต่อาจพิมพ์หน้าเดียวหรือสองหน้าก็ได้ อาจจะมีแผ่นเดียวหรือหลายแผ่นก็ได้ จุดมุ่งหมายในการทำสิ่งพิมพ์ประเภทนี้ จะเป็นการแจ้งเหตุเฉพาะเรื่องจากต้นตอข่าว หรือชักจูงใจสั้น ๆ เช่น เตือนถึงโรคระบาด หรือเผยแพร่ข่าวความรู้ใหม่ ๆ ที่เผยแพร่ออกไปโดยไม่ระบุชื่อผู้รับ แต่ปัจจุบันการทำสิ่งพิมพ์สะดวก จึงมักพิมพ์จดหมายเวียนแจกทั่วไป มีลักษณะคล้ายแผ่นปลิว

8) เอกสารโรเนียว

เอกสารโรเนียว เป็นสิ่งพิมพ์ที่อยู่ในรูปแผ่นกระดาษโรเนียวสั้นหรือยาว ใดอย่างหนึ่ง มักมีหลายหน้า และจุดมุ่งหมายในการใช้เผยแพร่ข่าวสารมักใช้ภายหลังจากการบรรยายเพื่อเป็นคู่มือสำหรับผู้ฟัง

9) เอกสารแนะนำประกอบ

เอกสารแนะนำประกอบ เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีลักษณะการพิมพ์เป็นเล่มบาง ๆ เย็บเล่มและเนื้อหาข่าวสารใช้อธิบายรายละเอียด หรือเป็นคู่มือของสิ่งของหรือวิธีการหรือกิจกรรมต่าง ๆ มากกว่าการแนะนำอาชีพ ซึ่งอยู่ในลักษณะค่อนข้างรูปธรรม

10) เอกสารเผยแพร่

เอกสารเผยแพร่ เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีลักษณะการพิมพ์เป็นเล่มบาง ๆ ขนาดเล็ก เนื้อหาข่าวสารจะเป็นเรื่องของหน่วยงานที่พิมพ์เผยแพร่โดยเฉพาะ ได้แก่ กิจกรรมและความก้าวหน้าของหน่วยงานนั้น ๆ ซึ่งอยู่ในลักษณะค่อนข้างนามธรรม

11) หนังสือต่าง ๆ

หนังสือต่าง ๆ เป็นสิ่งพิมพ์ที่จัดทำเป็นเล่มถาวร ประกอบด้วยหน้าพิมพ์หลาย ๆ หน้า แล้วนำมาเย็บเล่มเข้าด้วยกัน มีปก อาจเป็นปกแข็งหรือปกอ่อนก็ได้ แล้วติดด้วยสัน เนื้อหาของข่าวสารมีรายละเอียดมาก

12) หนังสือภาพ

หนังสือภาพ เป็นสิ่งพิมพ์ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้ภาพในการให้ข่าวสาร โดยอาจจะเป็นภาพวาดหรือภาพถ่ายจากของจริงก็ได้ การสื่อความหมายด้วยภาพจะใช้ข้อความสั้น ๆ ในการบรรยาย โดยเขียนในภาพ ได้ภาพ หรือด้านข้างของภาพใดอย่างหนึ่ง และตัวอักษรที่ใช้บรรยายเนื้อหานิยมใช้อักษรที่มีขนาดโต สื่อสิ่งพิมพ์ชนิดนี้เหมาะสำหรับผู้มีการศึกษาไม่สูง หรือไม่สนใจในการอ่าน

13) หนังสือคู่มือ

หนังสือคู่มือ เป็นสิ่งพิมพ์ที่ใช้สำหรับเป็นคู่มือในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานนั้น ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เนื้อหาของสิ่งพิมพ์ชนิดนี้บรรจุรายละเอียดอย่างเป็นขั้นตอนเกี่ยวกับลักษณะงาน ทั้งในเรื่องระเบียบ และวิธีการในการปฏิบัติงานอย่างเป็นขั้นเป็นตอน

14) หนังสือรายงานประจำปี

หนังสือรายงานประจำปี เป็นสิ่งพิมพ์ที่จัดทำขึ้นเป็นเล่ม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อรายงานหรือสรุปผลงานในรอบปีที่ผ่านมาว่าได้ปฏิบัติงานอะไรไปบ้าง มีผลความก้าวหน้าของงานเป็นอย่างไร มีข้อสังเกต หรือมีข้อเสนอแนะอย่างไร

15) แผ่นโฆษณา

แผ่นโฆษณา จัดเป็นได้ทั้งสื่อประเภทสิ่งพิมพ์และวัสดุกราฟิก ที่นิยมทำเป็นแผ่น ๆ เดียวในการสื่อความหมายเรื่องหนึ่ง ๆ โดยแผ่นป้ายอาจทำด้วยกระดาษหรือไม้อัด หรือผ้าก็ได้ ลักษณะของแผ่นโฆษณาที่ดีควรมีข้อความสั้น ๆ กระชับ มีสีสัน หรือมีลักษณะที่เรียกร้องความสนใจ หรือเตือนความทรงจำในเรื่องนั้น ๆ จุดสำคัญ ก็คือ คนที่เพียงผ่านไปมาก็สามารถเข้าใจข้อความได้ทั้งหมด

16) หนังสือพิมพ์

หนังสือพิมพ์ เป็นสิ่งพิมพ์ที่จัดทำขึ้นเพื่อให้ข่าวสารด้านข่าวต่าง ๆ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน และจะประกอบด้วยบทความ บทความวิเคราะห์ในเรื่องต่าง ๆ ตลอดจนด้านการบันเทิงด้วย สิ่งพิมพ์ประเภทนี้อาจมีทุก ๆ วัน ที่เรียกกันว่าหนังสือพิมพ์รายวัน (Daily newspapers) หรืออาจเป็นหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ (Weekly newspapers) ก็ได้

17) หนังสือพิมพ์กำแพง

หนังสือพิมพ์กำแพง เป็นสิ่งพิมพ์ที่จัดทำขึ้นเป็นแผ่น ๆ ติดตามผนังหรือกำแพงในย่านชุมชนหรือแหล่งที่คนในชุมชนมาพบกันหรือสัญจรไปมาบ่อยครั้ง เช่น ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ตัวอักษรที่ใช้มีขนาดโตกว่าหนังสือพิมพ์ทั่ว ๆ ไป เพื่อให้ผู้อ่านสามารถยืนอ่านเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ขนาดประมาณ 5 - 6 คนได้ เนื้อหาของข่าวสารจะประกอบด้วยทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม การประกอบอาชีพ และการรักษาสุขภาพอนามัย คล้าย ๆ กับเนื้อหาในหนังสือพิมพ์ทั่ว ๆ ไป

1.2.2 สื่อไฟฟ้า

สื่อไฟฟ้า เป็นสื่อมวลชนที่ผลิตข่าวสารด้วยการใช้และการเปลี่ยนแปลงข่าวสารด้วยกระแสไฟฟ้า สื่อไฟฟ้า ได้แก่ วิทยุกระจายเสียง (Radio broadcasting) วิทยุโทรทัศน์ (Television) ภาพยนตร์ (Motion pictures) เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ (Overhead projectors) เครื่องฉายภาพทึบแสง (Opaque projectors) เครื่องฉายภาพเลื่อน (Filmstrips projectors) และเครื่องฉายสไลด์ (Slides projectors) เป็นต้น

1) วิทยุกระจายเสียง

วิทยุกระจายเสียง จัดเป็นสื่อมวลชนที่มีบทบาทในการพัฒนาเนื่องจากเป็นสื่อมวลชนที่ใช้ในการเผยแพร่ข่าวสารได้ในพื้นที่กว้างไกลกว่าสื่อมวลชนประเภทอื่น ๆ และการผลิตเนื้อหาข่าวสารเพื่อเผยแพร่โดยวิทยุกระจายเสียง สามารถทำได้ง่าย โดยไม่ต้องอาศัยเทคนิคมากนัก โดยอาจเสนอข่าวสารให้กับผู้ฟังในรูปของรายการสนทนา รายการอภิปราย รายการสัมภาษณ์ รายการบทความ สารคดี และรายการนิเทศสารทางอากาศ เป็นต้น ทั้งนี้แต่ละรายการจะจัดขึ้นในช่วงเวลาใดขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการจัด ซึ่งสัมพันธ์กับผู้ที่ต้องการให้รับฟังรายการนั้นด้วย

2) วิทยุโทรทัศน์

วิทยุโทรทัศน์หรือโทรทัศน์ เมื่อใช้คำภาษาอังกฤษว่า Television น่าจะหมายถึง การเห็นภาพทางไกล หรือการเห็นทางไกล เนื่องจากคำว่า Tele (โทร) แปลว่า ไกลรวมกับคำว่า Vision (ทัศน์) แปลว่า การเห็น จัดเป็นสื่อมวลชนที่สามารถให้ข่าวสารทั้งจากการได้ยินและ

การเห็น โดยลักษณะของการจัดรายการโทรทัศน์สามารถจัดได้หลายประเภท ได้แก่ การจัดตามเนื้อหาของรายการ แบ่งเป็นรายการประเภทข่าว รายการประเภทความรู้ รายการประเภทบันเทิง และรายการประเภทโฆษณาและบริการธุรกิจ โดยการเผยแพร่ทางอากาศ อาจผลิตเป็นรายการสด ทั้งในและนอกห้องส่ง หรืออาจผลิตเป็นรายการบันทึกเทปไว้ล่วงหน้าทั้งในและนอกห้องส่ง หรืออาจผลิตรูปของรายการภาพยนตร์โทรทัศน์ก็ได้ ทั้งนี้ แล้วแต่ความเหมาะสมของแต่ละรายการ ปัจจุบันโทรทัศน์เป็นสื่อไฟฟ้าที่เกษตรกรมีใช้กันอย่างกว้างขวางและแพร่หลาย อาจเนื่องจากการมีใช้ไฟฟ้ากระจายทั่วไปทุกหนแห่ง ประกอบกับผู้รับข่าวสารสามารถรับข่าวสารได้หลากหลายเนื้อหา ทั้งในด้านข่าว ความรู้ และการบันเทิงต่าง ๆ เป็นต้น

3) ภาพยนตร์

เดิมภาพยนตร์ จัดเป็นสื่อไฟฟ้าที่นำมาใช้มากที่สุดประกอบการจัดบรรยาย หรืออบรมความรู้ หรือแนะนำความรู้ต่าง ๆ แก่เกษตรกร โดยเฉพาะในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรของภาคธุรกิจเอกชน ซึ่งจะจัดฉายภาพยนตร์ทั้งในเนื้อหาข่าวสารที่ให้ความรู้ทางวิชาการ เกษตรประกอบการโฆษณาเนื้อหาข่าวสารด้านผลิตภัณฑ์ที่บริษัทจัดจำหน่าย หรืออาจจัดฉายภาพยนตร์บันเทิงล้วน ๆ เพื่อชักจูงใจให้เกษตรกรมาพบกับเจ้าหน้าที่ที่จำหน่ายสินค้า ขณะเดียวกัน ในส่วนของภาครัฐบาลมักนิยมฉายภาพยนตร์ด้านวิชาการหลังจากเสร็จสิ้นการบรรยายในเรื่องนั้น ๆ แต่ในสภาพปัจจุบันจะเห็นได้ว่าวิทยุโทรทัศน์ โดยเฉพาะรายการบันทึกเทปจัดเป็นสื่อไฟฟ้าที่เกษตรกรนิยมใช้กันอย่างกว้างขวาง จึงทำให้บทบาทของภาพยนตร์ทั้งในแง่ให้เนื้อหาข่าวสารด้านวิชาการ และด้านความบันเทิงถูกลดบทบาทลง ประกอบกับการผลิตภาพยนตร์แต่ละเรื่องต้องใช้เทคนิคสูง กินเวลานานและใช้งบประมาณมาก ทำให้ภาพยนตร์โดยเฉพาะด้านวิชาการที่ผลิตได้อาจล้าสมัย ไม่ทันต่อเหตุการณ์ได้

4) เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ

เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ ใช้ในการฉายแผ่นโปร่งใสเพื่อเสนอเนื้อหาข่าวสารที่มีลักษณะเป็นความคิดรวบยอด หัวข้อเรื่อง หรือบทสรุป ประกอบการบรรยายเพื่อให้ผู้รับข่าวสารเกิดความเข้าใจชัดเจนขึ้นมากกว่าการฟังเพียงอย่างเดียว และปัจจุบันนิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย เนื่องจากกรรมวิธีในการผลิตไม่ซับซ้อนนัก ประกอบกับสามารถใช้ในห้องที่ไม่ต้องมีคนมากนัก ขณะเดียวกันผู้บรรยายหันหน้าเข้าหาผู้ฟังได้ตลอดเวลาขณะที่อธิบาย

5) เครื่องฉายภาพทึบแสง

เครื่องฉายภาพทึบแสง เป็นสื่อไฟฟ้าที่ใช้ในการฉายภาพ เอกสาร หรือวัตถุต่าง ๆ ซึ่งไม่หนามากนัก เช่น ใบไม้ เหยี่ยว ที่สอดลงไปในช่วงว่างภาพของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นก็จะปรากฏบนจอ อย่างไรก็ตามการฉายจะต้องฉายในห้องที่ค่อนข้างมืดสนิทเท่านั้น และการใส่ภาพหรือวัตถุที่ต้องการจะฉายลงในช่องวางควรใส่โดยหันหัวของภาพหรือวัตถุนั้นเข้าหาตัวผู้ใช้เพื่อให้ภาพที่จะปรากฏบนจอไม่กลับหัว ปัจจุบันสื่อประเภทนี้ไม่ค่อยนิยมใช้กันมากนัก เพราะภาพที่ปรากฏบนจอไม่ค่อยชัดเจนนักเมื่อเปรียบเทียบกับเครื่องฉายชนิดอื่น ๆ

6) เครื่องฉายภาพเลื่อน

เครื่องฉายภาพเลื่อน เป็นสื่อไฟฟ้าที่ใช้ฉายฟิล์มสตริป (Filmstrip) ซึ่งมีลักษณะเป็นภาพโปร่งแสงบันทึกอยู่บนฟิล์มเรียงต่อเนื่องกันตลอดเรื่องราว ม้วนหนึ่ง ๆ หรือเรื่องหนึ่ง ๆ จะมีภาพประมาณ 20-100 ภาพ แล้วแต่ความยาวของเนื้อหา ปัจจุบันนิยมนิยมน้อยกว่าภาพที่ได้จากสไลด์ เนื่องจากภาพแต่ละภาพที่ปรากฏบนฟิล์มถูกเรียงลำดับไว้แล้วอย่างถาวรตามลำดับภาพเปลี่ยนแปลงบางภาพไม่ได้ กรณีที่ภาพใดภาพหนึ่งล้ำสมัยต้องเปลี่ยนทั้งม้วน ประกอบกับในการถ่ายทำค่อนข้างยุ่งยาก เนื่องจากต้องถ่ายภาพเรียงลำดับอย่างต่อเนื่อง

7) เครื่องฉายสไลด์

เครื่องฉายสไลด์ใช้ในการฉายสไลด์ ซึ่งเป็นภาพที่บันทึกบนฟิล์มโปร่งแสงที่ผนึกใส่กรอบขนาดกว้าง 2 นิ้ว ยาว 2 นิ้ว โดยที่เครื่องฉายสไลด์มีทั้งประเภทที่มีจอในตัว และไม่มีจอในตัว การบรรยายภาพผู้ฉายสามารถบรรยายสดทีละภาพได้ หรืออาจใช้วิธีการเปิดเทปประกอบคำบรรยายโดยผู้ฉายเป็นผู้เปลี่ยนภาพไปเรื่อย ๆ หรืออาจฉายโดยใช้เครื่องเปลี่ยนภาพอัตโนมัติ (Synchronizer) ที่จะเปลี่ยนภาพเองที่เปิดเทปคำบรรยายประกอบ การใส่สไลด์เพื่อฉายภาพต้องใส่ภาพในลักษณะกลับหัวลงและให้ด้านที่เป็นมันหันเข้าหาเครื่อง เพื่อให้ภาพที่ปรากฏบนจอไม่กลับหัวและด้านของภาพที่เป็นมันซึ่งมีน้ำยาเคลือบอยู่โดนความร้อนจากหลอดไฟ เป็นการป้องกันการเสื่อมของภาพได้

การแบ่งประเภทของสื่อตามลักษณะการสื่อสาร จะเห็นได้ว่า สื่อบุคคลเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two way communication) จะได้รับปฏิกริยาโต้ตอบรวดเร็ว ส่วนสื่อมวลชนเป็นการสื่อสารแบบทางเดียว (One way communication) จะได้รับปฏิกริยาในการโต้ตอบช้า แต่อย่างไรก็ตาม สื่อบุคคล มีข้อจำกัด คือ ข่าวสารไม่สามารถกระจายได้อย่างกว้างขวาง ส่วนสื่อมวลชน แม้จะได้รับปฏิกริยาในการโต้ตอบช้า หรือไม่ได้รับเลย แต่สามารถช่วยกระจายความรู้ได้อย่างกว้างขวาง

2. การแบ่งตามความมุ่งหมายในการใช้

ประเภทของสื่อตามความมุ่งหมายในการใช้แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทด้วยกัน คือ

2.1 Presentation media

สื่อประเภทนี้ ถูกนำมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้หรือให้ข่าวสารในลักษณะที่ผู้รับข่าวสารสามารถรับข่าวสารได้ทั้งจากการเห็นหรือได้ยินอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่างพร้อมกัน แบ่งได้เป็น 7 ประเภทด้วยกัน คือ สื่อประเภทวัสดุกราฟิก เอกสารสิ่งพิมพ์ และภาพนิ่ง สื่อประเภทภาพถ่ายนิ่ง (Still projection media) สื่อเสียง (Audio media) สื่อเสียงร่วมกับสื่อภาพนิ่ง (Audio plus Still visaul media) ภาพยนตร์ (Motion picture) วิทยุโทรทัศน์ (Television) และสื่อผสม (Multi media)

2.1.1 สื่อประเภทวัสดุกราฟิก เอกสารสิ่งพิมพ์ และภาพนิ่ง

สื่อประเภทวัสดุกราฟิก เอกสารสิ่งพิมพ์ และภาพนิ่ง (ซึ่งได้จากการถ่ายภาพ) จัดเป็นสื่อที่ผู้รับข่าวสารสามารถรับข่าวสารได้โดยตรงจากการใช้สายตาเพียงอย่างเดียวได้ ทั้งนี้ขออธิบายรายละเอียดของวัสดุกราฟิกประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1) วัสดุกราฟิก

วัสดุกราฟิก หมายถึง วัสดุที่จัดทำขึ้นเพื่อสื่อความหมายเกี่ยวกับข้อมูลหรือข่าวสารซึ่งแสดงโดยใช้ภาพเขียน ลายเส้น ตัวเลข รูปภาพ และอักษร เป็นต้น

วัสดุกราฟิก ได้แก่ แผนสถิติ (Graphs) แผนภาพ (Diagrams) การ์ตูนและการ์ตูนเรื่อง (Cartoons and Comics) ภาพพลิก (Flip chart) รวมถึงแผ่นโฆษณา (Posters) ด้วย เป็นต้น

ก) แผนสถิติ

แผนสถิติเป็นวัสดุกราฟิกที่เสนอข้อมูลเป็นตัวเลข เพื่อให้เห็นแนวโน้มของข้อมูล ตลอดจนความสัมพันธ์ของข้อมูลแต่ละอย่างที่เสนอ ลักษณะของสื่อประเภทนี้นิยมใช้กับคนที่มีการศึกษา หรือประสบการณ์สูง ซึ่งแผนสถิติอาจเสนอในลักษณะของแผนสถิติแบบเส้น แผนสถิติแบบแท่ง แผนสถิติแบบวงกลม แผนสถิติแบบพื้นที่ แผนสถิติแบบรูปภาพ และแผนสถิติแบบรวม เป็นต้น

ข) แผนภาพ

แผนภาพเป็นวัสดุกราฟิกที่เขียนขึ้น เพื่อแสดงส่วนประกอบหรือโครงสร้างภายในของสิ่งที่ต้องการอธิบาย เช่น ภาพแสดงอวัยวะภายในของร่างกายมนุษย์ รูปตัดขวางวงปีของพืช และรูปตัดขวางปากใบพืช เป็นต้น

ง) การ์ตูนและการ์ตูนเรื่อง

การ์ตูนและการ์ตูนเรื่องจัดเป็นวัสดุกราฟิกที่ใช้ภาพการ์ตูนในการสื่อความหมาย โดยอาจจะสื่อความหมายแต่ละอย่างด้วยแต่ละภาพ หรืออาจจะเป็นการสื่อความหมายของเรื่องราวใดเรื่องราวหนึ่งตั้งแต่ต้นจนจบ สื่อประเภทนี้เหมาะสำหรับผู้ที่ไม่สันทัดในการอ่าน คนที่มีอายุน้อย เช่น ชุมชนด้อยโอกาส เป็นต้น

ค) ภาพพลิก

ภาพพลิกจัดเป็นวัสดุกราฟิกที่จัดทำขึ้นโดยอาจใช้ภาพถ่าย ภาพวาด แผนสถิติ แผนภาพ และการ์ตูน นำมารวมกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อใช้ในการสื่อความหมายหรืออธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ที่จะถ่ายทอดตั้งแต่ต้นจนจบ ทั้งนี้ จัดเป็นสื่อที่เหมาะสมในการเผยแพร่ความรู้ทางด้านการเกษตรในพื้นที่ เนื่องจากผู้ใช้สามารถพกไปมาได้สะดวก แต่มีข้อจำกัดคือเหมาะสำหรับกลุ่มเป้าหมายขนาดไม่เกิน 20 คน

ง) แผ่นโฆษณา

แผ่นโฆษณาจัดเป็นสื่อประเภทเอกสารสิ่งพิมพ์หรือวัสดุกราฟิกที่ได้นิยมใช้กันอย่างกว้างขวางในทุกวงการทั้งภาครัฐและภาคเอกชน โดยเฉพาะด้านธุรกิจการค้า โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อชักชวน ประกาศ หรือแจ้งให้ทราบ หรือชักจูงใจในเนื้อหาข่าวสารนั้น ดังนั้นแผ่นโฆษณาที่สร้างขึ้นจึงใช้ภาพหรือสีที่สะดุดตา ดึงดูดความสนใจใช้ถ้อยคำสั้น ๆ ที่เข้าใจง่าย และอักษรที่ใช้มีขนาดโตและชัดเจน เพื่อให้ผู้ดูที่เพียงแต่ผ่านไปมาก็สามารถจำได้

2.1.2 สื่อประเภทภาพฉายนิ่ง

สื่อประเภทภาพฉายนิ่ง ได้แก่ แผ่นโปร่งใส ภาพทึบแสง ภาพเลื่อน และสไลด์ ซึ่งผู้รับข่าวสารสามารถรับข่าวสารทั้งจากการเห็นภาพและฟังการบรรยายสดจากผู้บรรยาย

2.1.3 สื่อเสียง

สื่อเสียง ในที่นี้หมายถึง สื่อที่ผู้รับข่าวสารได้รับข่าวสารโดยตรงจากการฟังเสียงอย่างเดียว ได้แก่ วิทยุกระจายเสียง เทปบันทึกเสียง และแผ่นเสียง เป็นต้น

2.1.4 สื่อเสียงร่วมกับสื่อภาพนิ่ง

สื่อเสียงร่วมกับสื่อภาพนิ่ง ในที่นี้หมายถึง ภาพเลื่อนและสไลด์ที่มีการบันทึกสัญญาณด้วยระบบซิงโครไนซ์ เพื่อให้การฉายเปลี่ยนภาพเองโดยอัตโนมัติพร้อม ๆ กับการใช้เทปบันทึกเสียงในการบรรยาย

2.1.5 ภาพยนตร์

ภาพยนตร์ เมื่อแบ่งตามลักษณะการสื่อสาร จัดอยู่ในประเภทของสื่อที่เรียกว่า Mass media แต่เมื่อแบ่งตามลักษณะการใช้สื่อ จัดอยู่ในประเภทที่เรียกว่า Presentation media ซึ่งผู้รับข่าวสารสามารถรับข่าวสารได้ทั้งจากการเห็นด้วยตาและฟังเสียง

2.1.6 วิทยุโทรทัศน์

วิทยุโทรทัศน์ จัดเป็นสื่อที่เหมือนกับภาพยนตร์ คือ ถัดแบ่งตามลักษณะการสื่อสารจัดอยู่ในประเภทของสื่อที่เรียกว่า Mass media แต่ถัดแบ่งตามลักษณะการใช้สื่อ จัดอยู่ในประเภทที่เรียกว่า Presentation media ซึ่งผู้รับข่าวสารสามารถรับข่าวสารได้ทั้งจากการเห็นด้วยตา และฟังเสียง เช่นกัน

2.1.7 สื่อผสม

สื่อผสมเป็นสื่อที่ผู้รับข่าวสารสามารถรับข่าวสารได้หลายช่องทาง ทั้งจากการได้ยิน การเห็น หรือทั้งสองอย่างพร้อมกัน หรืออาจโดยการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล ในลักษณะที่เรียกว่าชุดการเรียนรู้ (learning packages) เช่นการใช้ฟิล์มภาพยนตร์ เทปบันทึกเสียง สไลด์ ภาพเคลื่อนไหว หนังสืออ่านประกอบ และการไปทัศนศึกษา ประกอบการรับข่าวสารเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นต้น

2.2 Object media

สื่อประเภทนี้ถูกนำมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้หรือให้ข่าวสาร ในลักษณะที่ผู้รับข่าวสารสามารถรับข่าวสารได้ในลักษณะ 3 มิติ คือ สามารถแสดงถึงคุณสมบัติที่เกี่ยวกับขนาด น้ำหนัก รูปร่าง มวล สี อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมด ได้แก่ สื่อประเภทวัสดุตั้งแสดง (Show object) ในที่นี้ขออธิบายรายละเอียดของสื่อดังกล่าว ดังนี้

2.2.1 วัสดุตั้งแสดง

วัสดุตั้งแสดง แบ่งได้เป็นหลายประเภท ได้แก่ ของจริง (Real object) ของตัวอย่าง (Specimens) หุ่นจำลอง (Models) ภูมิจำลอง (Diorama) ป้ายนิเทศ (Bulletin boards) และป้ายสำลี (Flannel boards)

1) ของจริง

ของจริงเป็นวัสดุตั้งแสดงที่ต้องการให้ผู้ชมเกิดการเรียนรู้ หรืออาจได้ทดลองใช้ด้วยตนเอง เช่น เครื่องใส่ปุ๋ยแบบหว่าน และรถแทรกเตอร์ประเภทต่าง ๆ เป็นต้น

2) ของตัวอย่าง

ของตัวอย่างเป็นวัสดุตั้งแสดงที่เป็นการนำเอาของจริงมาจัดทำให้สภาพคงทน หรือสามารถนำมาใช้ได้หลาย ๆ ครั้ง โดยไม่เกิดการเนาเปื่อยเสียหายในกรณีที่วัสดุตั้งแสดงนั้นเนาเปื่อยได้ หรือในกรณีที่ในช่วงเวลาที่ต้องการจัดแสดงไม่สามารถหาวัสดุตั้งแสดงประเภทนั้น ๆ ได้ เช่น ส่วนต่าง ๆ ของต้นพืช อันได้แก่ เมล็ดพันธุ์ ใบไม้ ผลไม้ ที่ทำการเก็บแห้งหรือดองไว้ เป็นต้น

3) หุ่นจำลอง

หุ่นจำลองเป็นวัสดุตั้งแสดงที่สร้างขึ้นให้มีลักษณะเหมือนของจริงทุกประการโดยอาจย่อหรือขยายส่วนตามความเหมาะสมในการตั้งแสดง ทั้งนี้อาจสร้างขึ้นเพื่อแสดงเฉพาะโครงสร้างภายนอก หรืออาจให้เห็นลักษณะภายในในลักษณะของหุ่นจำลองแบบผ่าซีก หรืออาจแสดงถึงการทำงานของสิ่งของนั้น ๆ ในลักษณะของลูกล้อ หรืออาจสร้างเป็นรูปที่สร้างถอดแบบออกมาจากของเดิมที่มีขนาดหรือสัดส่วนเหมือนกัน ในลักษณะของหุ่นเหมือน เช่น หุ่นจำลองแสดงการก่อสร้างขั้วฉางในครัวเรือน หุ่นจำลองแสดงลักษณะภายในของมนุษย์ และหุ่นจำลองแสดงการทำงานของลูกสูบในเครื่องยนต์ เป็นต้น

4) ภูมิจำลอง

ภูมิจำลองเป็นวัสดุตั้งแสดงที่สร้างขึ้นแสดงลักษณะภูมิประเทศหรือสภาพที่เลียนแบบธรรมชาติ เหมาะสำหรับการจัดในพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่พอที่จะจัดแสดงได้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อดึงดูดความสนใจและให้ข้อคิดสมจริงสมจังแก่ผู้ดู ตัวอย่างเช่น การแสดงการจัดพื้นที่ไร่นาแบบผสมผสาน และการปลูกพืชแบบสวนผสม เป็นต้น

5) ป้ายนิเทศ

ป้ายนิเทศ เป็นวัสดุตั้งแสดงที่จัดทำขึ้นโดยอาจใช้ภาพถ่าย ภาพวาด แผนสถิติ แผนภาพ การ์ตูน รวมถึงการนำของจริง ของตัวอย่าง และหุ่นจำลองมาติดบนกระดาษที่จัดทำขึ้นในลักษณะชั่วคราว เช่น แผงกั้นห้อง เสื้อผ้าแพน และไม้ไผ่สาน เป็นต้น หรืออาจทำในลักษณะถาวร เช่น ติดบนฝาผนังห้อง หรือกระดานที่ทำด้วยไม้หรือกระดานอัดชานอ้อยชนิดเป็นรูพรุน ที่เรียกว่า Peg board สำหรับการแขวนสิ่งต่าง ๆ ทั้งนี้เนื้อหาข่าวสารที่แสดงบนป้ายนิเทศต้องมีความ

สมบูรณ์ในตัว กล่าวคือ ผู้ดูสามารถเข้าใจได้ด้วยตนเอง และเนื้อหาข่าวสารไม่ควรมียละเอียดมากเกินไป เนื่องจากจุดเน้นมักเป็นเรื่องการประกาศหรือชักชวน หรือถ้าจะจัดเพื่อเสนอเนื้อหาวิชาการ ก็ควรเป็นเรื่องสั้น ๆ กระชับ

6) ป้ายคำลี

ป้ายคำลี เป็นวัสดุตั้งแสดงที่จัดทำขึ้นโดยใช้แผ่นป้ายกระดานหรือกระดาษแข็ง นำมาหุ้มด้วยผ้าคำลี แล้วนำเอาภาพ ภาพวาด และตัวอักษร ที่ต้องการติดแสดงนำมาติดบนกระดาษแข็งหรือโฟมที่มีน้ำหนักมาก และด้านหลังของกระดาษแข็งหรือโฟมนั้นจะติดด้วยกระดาษทรายเพื่อนำไปยึดติดกับแผ่นป้ายคำลีที่จัดทำขึ้น

2.3 Interactive media

สื่อประเภทนี้ถูกนำมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้หรือให้ข่าวสาร ในลักษณะที่ผู้รับข่าวสารต้องมีส่วนร่วม หรือมีปฏิกิริยาโต้ตอบระหว่างการรับข่าวสาร ได้แก่ สื่อกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การสาธิต (Demonstrations) การศึกษานอกสถานที่ (Study trips) การจัดประกวด (Contest) การรณรงค์ (Campaign) และการจัดนิทรรศการ (Exhibits) เป็นต้น ทั้งนี้ สื่อเหล่านี้อาจจัดเป็นสื่อประเภท Mass media ก็ได้ เนื่องจากสามารถนำข่าวสารไปถึงกลุ่มคนจำนวนมาก นอกจากนี้การใช้สื่อกิจกรรมนี้ทำให้ผู้รับข่าวสารได้รับประสบการณ์ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมมากขึ้น เนื่องจากสามารถสัมผัสได้ด้วยตนเอง และบางประเภทสามารถทดลองปฏิบัติด้วยตนเองได้ เช่น การสาธิต การศึกษานอกสถานที่ และการเข้าร่วมประกวดผลิตภัณฑ์ภาคเกษตรหรือการเข้าร่วมแข่งทักษะทางเกษตร เป็นต้น ดังนั้น โอกาสที่ผู้รับข่าวสารจะยอมรับในเนื้อหาข่าวสารนั้น ๆ จึงง่ายขึ้น

3. แบ่งตามวิธีการใช้

ณรงค์ (2530) แบ่งประเภทสื่อตามวิธีการใช้เป็น 3 ประเภท คือ

3.1 Motivation media

สื่อประเภทนี้ใช้เพื่อสร้างความตื่นตัว หรือกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายเกิดความต้องการ ความเปลี่ยนแปลงจากสภาพเดิมที่เป็นอยู่ โดยไม่ได้มุ่งเสนอเนื้อหาข่าวสารในด้านวิชาการ ได้แก่

เอกสาร สิ่งพิมพ์ ประเภทแผ่นปลิว จดหมายเวียน จดหมายข่าว แผ่นโฆษณา หนังสือพิมพ์กำแพง สปอตโฆษณา สื่อไฟฟ้าประเภทรายการโฆษณาทางโทรทัศน์ และสื่อพื้นบ้าน เป็นต้น

3.2 Instructional media

สื่อประเภทนี้ใช้เพื่อมุ่งเน้นให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในด้านความคิดรวบยอด (Concept) กระบวนการ วิธีการนี้เป็นขั้นตอน เพื่อให้ผู้รับข่าวสารได้รับความรู้ในลักษณะที่เป็นรูปธรรมในลักษณะที่สามารถนำไปปฏิบัติจริงได้ ได้แก่ สื่อไฟฟ้าประเภทวิทยุโทรทัศน์ ภาพยนตร์ และสไลด์ ที่เสนอเนื้อหาด้านวิชาการเป็นเรื่องราว เป็นขั้นตอน เป็นต้น

3.3 Follow – up media

สื่อประเภทนี้ใช้เพื่อย้ำ เน้น หรือเตือนความทรงจำให้กลุ่มเป้าหมายเกี่ยวกับเนื้อหา ของข่าวสารที่ได้รับการถ่ายทอดไปแล้ว ได้แก่ เอกสารสิ่งพิมพ์ที่อยู่ในลักษณะรูปเล่ม ได้แก่ แผ่นพับ อนุสาร เอกสารโรเนียว เอกสารแนะนำประกอบ หนังสือต่าง ๆ และหนังสือคู่มือ เป็นต้น

4. การแบ่งตามลักษณะของสื่อ

นอกจากนี้ ณรงค์ ยังกล่าวว่า ถ้าแบ่งประเภทของสื่อตามลักษณะของสื่อจะแบ่งสื่อได้ เป็น 3 ลักษณะ คือ

4.1 เครื่องมือหรืออุปกรณ์ (hardware)

เครื่องมือหรืออุปกรณ์ (hardware) ได้แก่ สื่อประเภทที่ประกอบไปด้วยกลไกไฟฟ้า และอิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ เช่น เครื่องฉายทั้งหลาย เครื่องเสียง วิทยุ โทรทัศน์ รวมทั้งเครื่องสอน และคอมพิวเตอร์บางที่เรียกว่า สื่อประเภทหนัก

สื่อประเภทนี้เป็นตัวกลางหรือทางผ่านของความรู้ที่จะถ่ายทอดไปสู่ผู้รับ โดยตัวของมันเองสามารถสื่อความหมายได้ต้องอาศัยสื่ออื่นมาช่วย เช่น เครื่องฉายภาพยนตร์ต้องการฟิล์ม ภาพยนตร์ วิทยุและโทรทัศน์ต้องการรายการ เป็นต้น

วัสดุ

วัสดุ (software) ได้แก่สื่อประเภทที่บรรจุเนื้อหาและรายการต่าง ๆ เอาไว้บางชนิดสามารถใช้ได้โดยตัวของมันเองโดยเอกเทศ เช่น ของจริง หุ่นจำลอง รูปภาพ ป้ายนิเทศ เป็นต้น แต่บางชนิดต้องอาศัยสื่อประเภทอื่นมาช่วย เช่น फिल्मภาพยนตร์ แผ่นสไลด์ ม้วนเทปบันทึกเสียง เป็นต้น บางทีเราเรียกว่า สื่อประเภทเบา

สิ่งสำคัญสำหรับสื่อประเภทนี้คือ เป็นตัวอุ้มหรือเก็บความรู้ในลักษณะของภาพ เสียง ตัวอักษร และสัญลักษณ์ในรูปแบบต่าง ๆ เอาไว้ เป็นตัวที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่สำคัญ ประเทศไทยยังขาดแคลนสื่อประเภทนี้มาก เนื่องจากยังไม่ค่อยมีหน่วยงานใดได้ผลิตกันอย่างจริงจัง

เทคนิคหรือวิธีการ

เทคนิคหรือวิธีการ (techniques or methods) การสื่อความหมายหรือการถ่ายทอดประสบการณ์ในรูปแบบของกิจกรรมคือ อาจารย์เอาทั้งเครื่องมือ วัสดุ และวิธีการเข้าด้วยกันแต่นั่น เทคนิคหรือวิธีการเป็นสำคัญ เช่น ต้องการสอนการขยายพันธุ์พืชด้วยวิธีตอนกิ่งให้กับเกษตรกรอาจต้องใช้ทั้งแผนภูมิแสดงขั้นตอนในการทำ ใช้เทคนิคของการสาธิตให้เกษตรกรได้เห็นวิธีการที่ถูกต้องในการตอน ตั้งแต่ต้นจนจบ เทคนิคหรือวิธีการนี้มีหลายอย่าง เช่น การสาธิต การทัศนศึกษานอกสถานที่ การจัดประกวด การจัดนิทรรศการ เป็นต้น

5. การแบ่งตามหลักประสบการณ์การเรียนรู้

Edgar Dale แห่งมหาวิทยาลัยของรัฐโอไฮโอ ได้แบ่งประเภทของสื่อตามลักษณะการให้ประสบการณ์การเรียนรู้ ออกเป็น 10 ลักษณะ ในรูปของกรอบประสบการณ์ โดยถือลักษณะความต่อเนื่องระหว่างรูปธรรม และนามธรรม กล่าวคือ นำเอาประสบการณ์จริงที่เป็นรูปธรรมไว้ที่ฐานกรอบ แล้วเรียงประสบการณ์ที่ค่อย ๆ ห่างจากฐานขึ้นไปตามการเพิ่มขึ้นของความเป็นนามธรรมของประสบการณ์นั้น ๆ จนถึงยอดกรวยซึ่งถือเป็นประสบการณ์นามธรรมเต็มที่ ทั้งนี้ การแบ่งสื่อตามหลักการดังกล่าว มีดังนี้

5.1 ประสบการณ์ตรง (Direct Experience)

5.1.1 ประสบการณ์แท้จริง

5.1.2 ประสบการณ์จำลองแบบ

5.1.3 ประสบการณ์นาฏการ

5.2 ประสบการณ์จากการสังเกต (Iconic Experience)

5.2.1 การสาธิต

5.2.2 การศึกษานอกสถานที่

5.2.3 การจัดนิทรรศการ

5.2.4 โทรทัศน์และภาพยนตร์

5.2.5 ภาพนิ่งและการบันทึกเสียง

5.3 ประสบการณ์ทางสัญลักษณ์ (Symbolic Experience)

5.3.1 ทัศนสัญลักษณ์

5.3.2 วจนสัญลักษณ์

6. การแบ่งตามแหล่งกำเนิดของข่าวสาร

การแบ่งประเภทของสื่อตามแหล่งกำเนิดของข่าวสาร สามารถแบ่งประเภทของสื่อได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

6.1 สื่อประจำท้องถิ่น

สื่อประจำท้องถิ่น เป็นสื่อที่ผลิตขึ้นโดยยึดถือท้องถิ่นของผู้รับข่าวสารเป็นหลักในการผลิต กล่าวคือ จะมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพสังคม และวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นของกลุ่มเป้าหมายผู้ทำหน้าที่รับข่าวสาร สื่อประเภทนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นประสบการณ์นาฏการ และปัจจุบันนิยมใช้กันแพร่หลายในการเผยแพร่ความรู้ของสมาคมวางแผนครอบครัวแห่งประเทศไทย ได้แก่ การแสดงลำตัด การแสดงลิเก การแสดงหมอลำ ที่สอดแทรกเนื้อหาข่าวสารด้านวิชาการที่ต้องการ

เผยแพร่ ดังนั้น ภาษา ท่าทาง หรือลักษณะต่าง ๆ ที่ใช้ระหว่างการถ่ายทอดข่าวสารสามารถเข้าใจได้
ดีสำหรับคนในท้องถิ่นนั้น ๆ

6.2 สื่อภายนอก

สื่อภายนอก เป็นสื่อที่ผลิตขึ้นโดยหน่วยงานต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เผยแพร่ข่าวสารด้าน
วิชาการ ดังนั้น เนื้อหาข่าวสารจึงมีลักษณะกลาง ๆ ที่สามารถใช้ได้ทุกท้องถิ่น ภาษาที่ใช้จึงไม่ใช่
ภาษาท้องถิ่น

สรุปได้ว่า สื่อเพื่อการถ่ายทอดความรู้มีหลายประเภท ซึ่งการแบ่งสื่อแต่ละประเภทจะมี
ความแตกต่างกันไปตามหลักเกณฑ์ที่ใช้ ดังนั้น เกษตรกรจะต้องคำนึงถึงคุณสมบัติของสื่อแต่ละ
ประเภท และการเลือกรับสื่อให้เหมาะสมกับความต้องการ รวมทั้งการนำความรู้ที่ได้รับจากสื่อไป
ใช้ประโยชน์

บทบาทและหน้าที่ของสื่อ

สื่อเพื่อการถ่ายทอดความรู้ประเภทต่าง ๆ เปรียบเสมือนเครื่องมือในการนำข่าวสาร ความรู้
ไปสู่กลุ่มเป้าหมายให้ตรงตามวัตถุประสงค์ ซึ่งนักวิชาการได้สรุปบทบาทและหน้าที่ของสื่อไว้ดังนี้

ณรงค์ (2530) กล่าวถึง บทบาทและหน้าที่ของสื่อ ดังนี้

1. สื่อมีบทบาทและหน้าที่ในการช่วยกระจายข่าวสารต่าง ๆ ไปยังบุคคล หรือกลุ่มบุคคล
หรือองค์กร ซึ่งเป็นเป้าหมายของงานส่งเสริมเผยแพร่นั้น ทั้งในรูปของสื่อที่ใช้สื่อสารระหว่างบุคคล
และสื่อมวลชน ทำให้ข่าวสารนั้นแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็วทันเวลา ประชาชนมีหูตาที่สว่างกว้างไกล
ออกไป

2. สื่อทำหน้าที่ในการปลุกเร้าให้เกิดความสำนึก ความร่วมมือ สร้างความสัมพันธ์กัน
ในการพัฒนาชุมชนและประเทศชาติ สร้างความเข้าใจร่วมกันของบุคคลต่าง ๆ ในสังคมร่วมมือกัน
แก้ปัญหาที่เกิดขึ้น การสร้างความร่วมมือในด้านต่าง ๆ จำเป็นต้องอาศัยสื่อเป็นตัวเร่ง สื่อที่มีบทบาท
ดังกล่าวได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ประเภทโปสเตอร์ แผ่นปลิว หนังสือพิมพ์ เป็นต้น

3. สื่อมีบทบาทและหน้าที่ในการให้การศึกษาแก่ประชาชน เป็นการยกระดับความรู้ให้สูงขึ้น ให้สามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพ การใช้การศึกษานี้ สื่อมีหน้าที่ในการให้ข่าวสารและถ่ายทอด นวัตกรรมและเทคโนโลยี ตลอดจนความรู้ความเข้าใจในสาขาต่าง ๆ ไปสู่กลุ่มชนในระดับต่าง ๆ กัน ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มและมวลชนตามแต่โครงการในการส่งเสริมเผยแพร่นี้ เพื่อยกระดับมาตรฐาน การครองชีพและความเป็นอยู่ให้สูงขึ้น

4. สื่อมีบทบาทหน้าที่ในการแลกเปลี่ยนข่าวสาร เพื่อให้เกิดการถ่ายทอดวิชาการและ ประสบการณ์ต่าง ๆ ถึงแม้ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ห่างไกลกันเพียงใดก็ตาม พวงง่าย ๆ คือ สื่อช่วยทำลาย พรมแดนที่ขวางกั้นให้สามารถติดต่อถึงกันได้

สรุปว่า สื่อมีบทบาทและหน้าที่สำคัญต่อการให้ความรู้ ความเข้าใจ เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร และเป็นสื่อกลางในการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร มีบทบาทในการให้ การศึกษาเพื่อพัฒนาสังคม นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลกลุ่มเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ

คุณสมบัติของสื่อ

ณรงค์ (2530) กล่าวว่า เนื่องจากสื่อเป็นตัวกลางซึ่งนำข่าวสารที่เป็นสิ่งเร้าไปนำเสนอให้กับ ผู้รับสาร ทั้งการเร้าให้เกิดความตื่นตัว สร้างความสนใจ ซึ่งทำให้เกิดความคิด เร่งให้เกิดการตอบ สนองและอื่น ๆ ดังนั้นหลังจากที่ได้ตั้งจุดประสงค์ไว้แล้วว่าต้องการจะสื่อความหมายอะไรไปยัง ผู้รับสารแล้วผู้ส่งสารจะต้องมีความสามารถที่จะเลือกช่องทางหรือสื่อที่จะผ่านเนื้อหา เพื่อสร้างการ ตอบสนองตามจุดมุ่งหมายที่ต้องการ ซึ่งเมื่อมาถึงขั้นนี้จำเป็นที่ผู้ส่งสาร จะต้องเข้าใจถึงคุณสมบัติ ของสื่อต่าง ๆ เพื่อช่วยให้สามารถเลือกใช้หรือผลิตสื่อได้ตรงกับจุดมุ่งหมายมากที่สุด เนื่องจากสื่อ แต่ละอย่างมีทั้งข้อดีและข้อจำกัดแตกต่างกันไปตามแต่ละประเภทของสื่อ

1. หนังสือและเอกสารสิ่งพิมพ์

ข้อดี สามารถอ่านได้ตามสมรรถนะของแต่ละบุคคล เหมาะสำหรับการเก็บไว้เพื่อการอ้างอิง หรือทบทวน เหมาะสำหรับการผลิตเพื่อแจกเป็นจำนวนมาก เป็นเอกสารเผยแพร่และประกอบการ เรียน

ข้อจำกัด ต้นทุนการผลิตสูง ข้อมูลล้าสมัยง่าย สิ่งพิมพ์ที่ดี จำเป็นต้องอาศัยการผลิต ต้นแบบและระบบการพิมพ์ที่มีคุณภาพ

2. วัสดุกราฟิก ประเภทแผนภูมิ แผนภาพ โปสเตอร์ ภาพพลิก ภาพถ่าย การ์ตูน

ข้อดี ช่วยในการชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหา ช่วยแสดงลำดับขั้นตอนของเนื้อหาได้ดี ภาพถ่ายมีลักษณะใกล้เคียงความเป็นจริงมากกว่าภาพเขียน ผลิตง่าย ราคาถูก ใช้ง่ายสะดวกไม่จำกัดเรื่องสถานที่ เหมาะสำหรับการศึกษาด້วยตนเอง

ข้อจำกัด เหมาะสำหรับกลุ่มผู้ดูขนาดเล็ก ถ้าต้องการความประณีตต้องใช้ช่างเทคนิคที่มีความชำนาญช่วยผลิต การใช้ภาพบางประเภทไม่เหมาะในการเปรียบเทียบสัดส่วน เช่น ภาพการ์ตูน

3. ตัวอย่างของจริง

ข้อดี แสดงสภาพตามความเป็นจริงทำให้จำได้ง่าย สัมผัสได้ด้วยประสาททั้ง 5 จึงเกิดการรับรู้ได้ดี

ข้อจำกัด การจัดหาลำบาก บางครั้งขนาดใหญ่เกินไปหรือเล็กเกินไปที่จะนำมาแสดงได้ บางครั้งราคาสูงเกินไป เหมาะสำหรับการแสดงกลุ่มย่อย บางครั้งเสียหายง่าย การเก็บรักษาลำบาก

4. การบันทึกเสียงทุกชนิด (แผ่นเสียง เทปบันทึกเสียง)

ข้อดี สามารถใช้ได้โดยไม่จำกัดขนาดของกลุ่ม เหมาะสำหรับการเรียนรู้ด้วยตนเองหรือกลุ่มย่อย การเปิด/ปิด/ย้อนกลับ/เดินหน้า ควบคุมด้วยตัวผู้ใช้อย่างง่ายและสะดวก จึงเหมาะที่ใ้เรียนด้วยตนเอง ต้นทุนการผลิตต่ำ

ข้อจำกัด การใช้เรียนด้วยตนเองต้องใช้เครื่องจำนวนมาก การบันทึกเสียงที่มีคุณภาพสูงต้องใช้ห้องและอุปกรณ์เฉพาะ

5. สื่อผสม

ข้อดี สร้างความสนใจและให้ผลต่ออารมณ์ของผู้ดูได้มาก สามารถใช้สื่อหลาย ๆ อย่างช่วยสนับสนุนการเรียนรู้ได้ดีกว่าการใช้สื่อเดียว

ข้อจำกัด ต้องการเครื่องมือและวัสดุในการใช้หลายอย่างพร้อมกัน การผลิตต้องอาศัยความชำนาญหลายอย่างในการวางแผนเตรียมการและใช้

6. การจัดแสดงการสาธิต

ข้อดี สร้างประสบการณ์ร่วมกัน เห็นผลและให้ความมั่นใจในวิธีการสาธิต ส่งเสริมให้กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมในการแสดงออก เปิดโอกาสให้ผู้เรียนเห็นปัญหาและซักถามได้ใกล้ชิด

ข้อจำกัด ต้องใช้เวลานานในกรณีสาธิตผล จำเป็นต้องเตรียมการอย่างดีเพื่อผลในการสาธิตที่ดี ค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง

สรุปได้ว่า สื่อแต่ละชนิดมีคุณสมบัติแตกต่างกันไปโดยมีทั้งข้อดีและข้อจำกัดในการนำเสนอ ซึ่งผู้รับสารสามารถเลือกรับสื่อต่าง ๆ ได้ตามความสนใจเพื่อมุ่งสนองต่อความต้องการของตนเองเพื่อให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลม่วงหวาน

วิทยา (2547) ได้กล่าวว่า ตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแขง จังหวัดสระบุรี มีจำนวน 8 หมู่บ้าน ประชากรทั้งหมด 1,794 คน ครัวเรือนทั้งหมด 418 ครัวเรือน ครัวเรือนเกษตรกร 262 ครัวเรือน พื้นที่ทั้งหมด 6,672 ไร่ มีพื้นที่การเกษตร 6,396 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่นา 5,289 ไร่ พื้นที่ปลูกไม้ผล 1,094 ไร่ พื้นที่ปลูกผัก 49 ไร่ และพื้นที่อื่น ๆ ตำบลม่วงหวานได้จัดตั้งศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการ เกษตรประจำตำบลตามโครงการเพิ่มศักยภาพชุมชนด้านการเกษตร ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2542 เพื่อมุ่งเน้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ควบคู่กับการพัฒนาด้านการเกษตร โดยชุมชนมีส่วนร่วมให้ท้องถิ่นพึ่งพาตนเองได้และตัดสินใจในกิจกรรมท้องถิ่นได้เองมีการสร้างชุมชนเครือข่ายเพื่อพัฒนาการเกษตรให้มีความเข้มแข็ง มีการบูรณาการ เชื่อมโยงการปฏิบัติงานของหน่วยงานราชการ องค์กร แกนนำกลุ่มอาชีพ และหน่วยงานอื่น โดยมีศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลเป็นศูนย์กลาง

วิธีการดำเนินงานของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลม่วงหวาน

1. ประชุมคณะกรรมการศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลม่วงหวาน เดือนละไม่น้อยกว่า 1 ครั้ง
2. จัดทำแผนพัฒนาการเกษตร โดยผ่านกระบวนการเวทีชุมชน
3. จัดทำเวทีชาวบ้าน
4. จัดทำแผนปฏิบัติงานประจำปี แผนปฏิบัติงานประจำเดือน และแผนปฏิบัติงานประจำสัปดาห์
5. ปรับปรุงข้อมูลศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลให้เป็นปัจจุบัน
6. ประสานงานกับหน่วยราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เชิงบูรณาการ
7. บริการข้อมูลการเกษตร
8. จัดทำแผนถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร
9. รายงานผลการดำเนินงานของศูนย์บริการฯ ให้กรมส่งเสริมการเกษตรทางอินเทอร์เน็ต ตามแบบรายงาน ศ.02
10. จัดทำทะเบียนเกษตรกร
11. ประชาสัมพันธ์กิจกรรม ที่ดำเนินงานภายใต้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลม่วงหวาน

ที่ทำการศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลม่วงหวาน

สำหรับที่ทำการศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล ตั้งอยู่ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี เป็นศูนย์ตำบลขยายของอำเภอหนองแสง จังหวัดสระบุรี จัดตั้งเมื่อปี 2542 เป็นศูนย์กลางของตำบล ดิถนนวนสายม่วงหวานเหนือ – หนองสองห้อง การคมนาคมสะดวก เป็นพื้นที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลม่วงหวาน ซึ่งอนุญาตให้ใช้ประโยชน์ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลม่วงหวาน มีลักษณะเป็นอาคารปูนมีห้องทำงานเป็นหนึ่งห้อง ห้องประชุมแยกกันอยู่คนละส่วน

คณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลม่วงหวาน

การคัดเลือกคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล ดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำตำบล ร่วมกับผู้แทนองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน และผู้แทนสถาบันเกษตรกรกรจำนวน 2 คน สำหรับคณะกรรมการศูนย์บริการฯ มีจำนวน 15 คน ประกอบด้วย

1. นายคล้อย	โอปุ่น	ประธานกรรมการ
2. นายสานิตย์	ชาลีน้อย	กรรมการ
3. นายถนอม	คีรีเวช	กรรมการ
4. นายเยี่ยม	จินาพุก	กรรมการ
5. นายประเสริฐ	สุวรรณพัฒน์	กรรมการ
6. นายบุญเลิศ	อนันตกาล	กรรมการ
7. ส.อ.จันทิ	ยอดเมือง	กรรมการ
8. นายนาลี	คัมภีระพงษ์	กรรมการ
9. นายสมนึก	สมสุข	กรรมการ
10. นายโสภา	เหล็กราช	กรรมการ
11. นางสมบัติ	จ้อยอำนวย	กรรมการ
12. นางประยูร	สิงห์สกล	กรรมการ
13. นายสังวาลย์	เต็งศิริ	กรรมการ
14. นางสมหมาย	พันธุ์ดวงแก้ว	กรรมการ
15. นายวิทยา	อ่างแก้ว	กรรมการและเลขานุการ

บทบาทหน้าที่คณะกรรมการบริหารศูนย์บริการฯ

1. การประชุมคณะกรรมการบริหารศูนย์บริการฯ

1.1 แผนการประชุม จัดทำแผนการประชุมเป็นรายปี/รายเดือน โดยกำหนดการประชุมเดือนละ 1 ครั้ง ทุกวันที่ 10 ของเดือน หากตรงกับวันหยุดให้เลื่อนออกไป

1.2 การดำเนินการจัดประชุม ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2546 – กันยายน 2547 ดำเนินการได้ 12 ครั้ง คิดเป็นร้อยละ 100 ของแผน โดยมีหัวข้อการประชุมประกอบด้วย โครงการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรหลังการพักชำระหนี้ ปี 2546 การขึ้นทะเบียนและปรับปรุงทะเบียนเกษตรกร ปี 2546 แผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล ปี 2547 โครงการออกใบรับรองเกษตรกรผู้ปลูกข้าวนาปรัง ปี 2546 – 2547 โครงการแก้ไขปัญหาความยากจนเชิงบูรณาการ โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งฟาร์ม การช่วยเหลือเกษตรกรที่ประสบภัยน้ำท่วม การประชาสัมพันธ์โครงการปลูกข้าวนาปรัง โครงการคลินิกเกษตรเคลื่อนที่ โครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน การจัดงานวันเกษตรกร และการประกวดไร่นาสวนผสม เป็นต้น

2. การจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรตำบลม่วงหวาน โดยการจัดเวทีชุมชนเพื่อให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกร

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับการศึกษาวิจัยเรื่อง ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลม่วงหวาน อำเภอหนองแขง จังหวัดสระบุรี เป็นเรื่องที่ยังมิได้มีผู้ใดทำการวิจัยมาก่อน แต่จากการตรวจสอบเอกสารพบว่ามีผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

นฤชิต (2530) ศึกษาเรื่อง ความต้องการสื่อของเกษตรกรเพื่อการพัฒนาการเกษตรและชนบทในเขตปฏิรูปที่ดิน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา จำนวน 120 คน ผลการวิจัยพบว่า เกษตรกรผู้นำมีอายุเฉลี่ย 44 ปี ร้อยละ 79.4 จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีรายได้เฉลี่ย 80,318.41 บาท/ครอบครัว/ปี มีพื้นที่ทำการเกษตรเฉลี่ย 62.7 ไร่ เกษตรกรทั่วไปมีอายุเฉลี่ย 41 ปี ร้อยละ 75.6 จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีรายได้เฉลี่ย 38,256.74 บาท/ครอบครัว/ปี มีพื้นที่ทำการเกษตรเฉลี่ย 37.2 ไร่ สำหรับสื่อที่ใช้เพื่อตอบสนองความต้องการของเกษตรกรผู้นำมากที่สุด คือ การ

ฝึกอบรมทางการเกษตร ส่วนเอกสารเป็นสื่อที่เกษตรกรทั่วไปสัมผัสเพื่อความรู้มากที่สุด การประชุม-บรรยาย เป็นสื่อที่เกษตรกรผู้นำสัมผัสเพื่อความรู้ความหมายอื่น ๆ มากที่สุดด้วยเหตุผลคือรับผิดชอบตามหน้าที่ ส่วนการฝึกอบรมทางการเกษตรเป็นสื่อที่เกษตรกรทั่วไปสัมผัสเพื่อความรู้ความหมายอื่น ๆ มากที่สุด ด้วยเหตุผลคือเพื่อนำมาปฏิบัติและเพื่อความสามัคคีของหมู่บ้าน ในส่วนของความคิดเห็นเกี่ยวกับความต้องการสื่อและปัญหาในการใช้สื่อของเกษตรกรนั้น เกษตรกรผู้นำและเกษตรกรทั่วไปเห็นว่าเกษตรตำบลเป็นสื่อบุคคลที่ตอบสนองความต้องการข่าวสารและความรู้ทางการเกษตรมากที่สุดด้วยเหตุผลคือสะดวก ส่วนการประชุม-บรรยายเป็นสื่อที่เกษตรกรทั่วไปตอบว่าเป็นสื่อที่มีปัญหาในการสัมผัสมากที่สุด ด้วยลักษณะของปัญหาคือยังขาดสื่อประเภทภาพและของจริงมาประกอบในการประชุม-บรรยาย ผลการทดสอบสมมติฐานพบว่า ลักษณะพื้นฐานของเกษตรกรผู้นำและเกษตรกรทั่วไปมีความแตกต่างกันในเรื่องระดับการศึกษา รายได้ และขนาดพื้นที่ถือครอง ส่วนการใช้สื่อบุคคล สื่อกลุ่ม สื่อมวลชนและสื่อพื้นบ้านส่วนใหญ่ของเกษตรกรผู้นำและเกษตรกรทั่วไปไม่แตกต่างกัน นอกจากนี้ความต้องการและปัญหาในการใช้สื่อของเกษตรกรผู้นำและเกษตรกรทั่วไปก็ไม่แตกต่างกันด้วย สำหรับข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้ คือ ต้องการให้ปรับปรุงในเรื่องของสื่อประกอบการประชุม-บรรยาย เพื่อให้เกษตรกรเข้าใจมาก รองลงมาต้องการข่าวสารทางการเกษตรมากกว่าหรือบ่อยกว่าที่เคยรับในปัจจุบัน นอกจากนี้ควรศึกษาถึงลักษณะการเป็นผู้นำที่ดีและเหมาะสมของเกษตรตำบล ทั้งนี้เพื่อให้การทำงานร่วมกับเกษตรกรและทำงานผ่านกลุ่มเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรรายย่อย เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งควรปรับปรุงด้านการผลิตและด้านการใช้เอกสารสิ่งพิมพ์ ควรเน้นกิจกรรมการส่งเสริมการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างเต็มที่เพื่อเพิ่มประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคม ที่มุ่งปรับปรุงฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรควบคู่กับการพัฒนาการเกษตรเป็นสำคัญ

พรรณนีย์ (2531) ศึกษาวิจัยเรื่อง ประสิทธิภาพของสื่อสิ่งพิมพ์ในการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืชแก่เกษตรกรในเขตรอบนอกกรุงเทพมหานคร จำนวน 80 คน ศึกษาเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์ 3 ชนิด คือ จุลสาร แผ่นพับ และโปสเตอร์ ผลการศึกษาเกี่ยวกับความสนใจและการเผยแพร่สื่อสิ่งพิมพ์ที่ได้รับ พบว่า เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 77.97 จะอ่านสื่อสิ่งพิมพ์ทันทีที่ได้รับแจก และเมื่ออ่านแล้ว เกษตรกรร้อยละ 42.37 จะเก็บเอาไว้ ร้อยละ 40.68 จะวางหรือติดเอาไว้ในที่ที่คนอื่นสามารถอ่านได้ เกษตรกรตัวอย่างร้อยละ 72.88 ยอมรับว่าสิ่งพิมพ์ที่ได้รับทำให้มีความรู้เพิ่มขึ้น ส่วนความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อสิ่งพิมพ์ พบว่า เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ได้รับสื่อสิ่งพิมพ์ส่วนใหญ่ เห็นว่าขนาดของสื่อมีความพอดีแล้วและขนาดของตัวหนังสืออ่านง่าย ส่วนผลการทดสอบสมมติฐาน พบว่า ภายหลังจากอ่านสื่อสิ่งพิมพ์ เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทุกกลุ่มมีคะแนนความรู้และคะแนนการปฏิบัติเฉลี่ยสูงกว่าก่อนได้รับสื่อสิ่งพิมพ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่

ระดับ .01 สำหรับข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการวิจัย คือ ในการใช้สื่อสิ่งพิมพ์เพื่อเผยแพร่ความรู้ นั้น ควรใช้ควบคู่กับสื่อบุคคล อย่างน้อยก็ใช้บุคคลเป็นตัวแจกจ่ายสิ่งพิมพ์ให้ถึงตัวเกษตรกร ถ้าเป็น โปสเตอร์นอกจากจะให้เกษตรกรโดยตรงแล้ว ผู้แจกจ่ายควรจะต้องติดโปสเตอร์นั้นเอาไว้ในที่ที่ผู้ผ่าน ไปมาเห็นได้ เช่น ที่ทำการกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ศาลาเกษตร เป็นต้น เพราะจากผลการศึกษาค้นคว้า พบว่า เกษตรกรที่ได้รับโปสเตอร์ส่วนมากเก็บโปสเตอร์เอาไว้เฉย ๆ ทำให้ไม่ได้ใช้ประโยชน์จาก โปสเตอร์ตามที่ควรจะเป็น นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาตัวรูปแบบของสื่อสิ่งพิมพ์ที่เหมาะสมพบว่า ควรจะมีลักษณะดังนี้ คือขนาดของตัวหนังสือควรจะมีขนาดใหญ่พอสมควร อ่านง่ายและเนื้อหา ไม่ควรจะมีมากเกินไป ควรให้เกษตรกรสามารถอ่านได้จบภายในระยะเวลาไม่มากนัก สำหรับการ ใช้สื่อสิ่งพิมพ์เพื่อเผยแพร่ความรู้ นั้น ถ้าต้องการให้ความรู้ในรายละเอียดหรือขั้นตอนปฏิบัติต่าง ๆ ควร ใช้จุลสารหรือแผ่นพับ ซึ่งสามารถบรรจุเนื้อหาและภาพประกอบต่าง ๆ ในการอธิบายได้ ส่วนโปสเตอร์ นั้นใช้ได้ผลดีในลักษณะของการกระตุ้นเตือน หรือสร้างความสนใจในจุดใดจุดหนึ่งของเรื่อง ที่ ต้องการเผยแพร่ ซึ่งในการออกแบบสื่อสิ่งพิมพ์ ควรคำนึงถึงความเข้าใจของเกษตรกรเป็นสำคัญ

นันทยา (2540) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ความต้องการใช้สื่อในงานส่งเสริมการเกษตรของเกษตรกร ตำบล ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 230 ราย ผลการวิจัยพบว่า เกษตรตำบลต้องการสื่อสิ่งพิมพ์ มากที่สุด ได้แก่ เอกสารคำแนะนำร้อยละ 92.6 โปสเตอร์ร้อยละ 92.2 และแผ่นพับร้อยละ 90.4 สถานการณ์การเลือกใช้สื่อของเกษตรกรตำบลส่วนใหญ่เลือกสื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และเลือก สื่อที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น เกษตรตำบลมีการเตรียมการใช้สื่อให้เหมาะสมกับกิจกรรมมากที่สุด รอง ลงมา คือ เตรียมสื่อให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายและสถานที่ แหล่งที่มาของสื่อ พบว่า เกษตรตำบล ส่วนใหญ่ใช้งบประมาณของสำนักงานเกษตรอำเภอในการจัดหาสื่อ ส่วนการใช้สื่อเกษตรตำบลมีการ ใช้สื่อสิ่งพิมพ์มากที่สุด รองลงมาคือ สื่อโสตทัศนวัสดุ และสื่อโสตทัศนอุปกรณ์ ส่วนปัญหาที่พบ มากที่สุด คือ ปัญหาขาดงบประมาณ มีผลทำให้สื่อไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้ รองลงมาคือ มี สื่อให้เลือกน้อยและไม่สะดวกในการนำสื่อติดตัวขณะไปปฏิบัติงาน ผลการทดสอบสมมติฐานพบว่า เกษตรตำบลที่มีการศึกษาหรือได้รับการฝึกอบรมเกี่ยวกับการผลิตและการใช้สื่อ มีความต้องการใช้ สื่อสิ่งพิมพ์แตกต่างกับเกษตรกรตำบลที่ไม่ได้รับการศึกษาหรือการฝึกอบรมเกี่ยวกับการผลิต และการ ใช้สื่ออย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนข้อเสนอแนะที่เกี่ยวกับงานวิจัย พบว่า แม้เกษตรกรตำบล ส่วนใหญ่จะเคยเรียนวิชาที่เกี่ยวกับการผลิตและการใช้สื่อมาก่อน แต่หลังจากจบการศึกษาได้รับการ ฝึกอบรมเกี่ยวกับการใช้สื่อน้อยมาก ทำให้ไม่มั่นใจว่าจะสามารถใช้เครื่องมือหรืออุปกรณ์สื่อได้อย่าง ถูกต้อง จึงไม่ใช้เครื่องมืออุปกรณ์สื่อโสตต่าง ๆ ในการปฏิบัติงานของตน ยกเว้นสื่อสิ่งพิมพ์ ดังนั้น เพื่อให้เกษตรกรตำบลมีการใช้สื่อในการปฏิบัติงานให้มากขึ้นเพื่อผลสำเร็จของงาน กรมส่งเสริม การเกษตรจึงควรจัดหลักสูตรการฝึกอบรมการผลิตและการใช้สื่อ ตลอดจนการใช้เครื่องมืออุปกรณ์

ให้กับเกษตรกรตำบลด้วย นอกจากนี้ในการใช้สื่อของเกษตรกรตำบลนั้น ส่วนใหญ่เกษตรกรตำบลมักจะใช้สื่อสิ่งพิมพ์ในการปฏิบัติงานมากกว่าสื่อชนิดอื่น ๆ เนื่องจากสื่อสิ่งพิมพ์หาได้ง่ายในสำนักงาน แต่สื่อจำพวกโสตทัศนวัสดุ และโสตทัศนอุปกรณ์ต่าง ๆ ยังขาดแคลนอยู่มาก ดังนั้น กรมส่งเสริมการเกษตรจึงควรจัดหาสื่อประเภทโสตทัศนวัสดุ และโสตทัศนอุปกรณ์ให้กับสำนักงานเกษตรอำเภอทุกอำเภอด้วย เพื่อที่เกษตรกรตำบลจะได้นำสิ่งเหล่านั้นไปใช้ในการปฏิบัติงานอันจะทำให้งานส่งเสริมการเกษตรมีประสิทธิภาพเพราะการใช้สื่อแบบผสมผสานจะทำให้เกษตรกรได้เห็นทั้งภาพ ได้ยินทั้งเสียง ทำให้เกษตรกรเข้าใจและให้ความร่วมมือในการส่งเสริมการเกษตรดียิ่งขึ้น

วรนิษฐ์ (2541) ศึกษาเรื่อง สื่อสิ่งพิมพ์ที่เหมาะสมในการถ่ายทอดความรู้ทางการเกษตร : ศึกษาเฉพาะกรณีหนังสือพิมพ์กสิกรรมและนิตยสารเทคโนโลยีชาวบ้าน จากบุคคลที่มีรายชื่อเป็นสมาชิกหนังสือพิมพ์กสิกรรมและนิตยสารเทคโนโลยีชาวบ้านที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ จำนวน 290 คน ผลการทดสอบสมมติฐานพบว่า เพศ อายุ ระดับการศึกษา ประสบการณ์ทำการเกษตร อาชีพหลัก รายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม ไม่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับเนื้อหาความรู้ของสื่อสิ่งพิมพ์ที่ต้องการ สำหรับสภาพการใช้ นั้น สมาชิกส่วนใหญ่อ่านหนังสือทุกฉบับ โดยมีความถี่ในการอ่าน คือ นาน ๆ อ่านครั้ง และมีวัตถุประสงค์หลักในการใช้ คือ อ่านเพื่อเพิ่มพูนความรู้และนำไปใช้ปฏิบัติจริง ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ต้องการให้นิตยสารมีเนื้อหาความรู้ทางด้านเทคโนโลยีด้านพืชมากที่สุด สำหรับความเหมาะสมของรูปแบบนิตยสารที่มีอยู่สมาชิกส่วนใหญ่เห็นว่า ประเภทและขนาดตัวอักษรมีความเหมาะสมมากที่สุด แต่ควรปรับปรุงในเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ ควรมีการเพิ่มภาพสีให้มากขึ้น ภาพประกอบมีความชัดเจน การให้รายละเอียดควรชัดเจนและเข้าใจง่าย โดยเฉพาะในเรื่องของศัพท์ทางวิชาการ ควรมีคำบรรยายได้ภาพและเนื้อหาที่ชัดเจนไม่สั้นหรือยาวเกินไป ควรมีการเสริมภาพการ์ตูนภายในเล่ม เพื่อเพิ่มความสนใจและไม่เครียดกับการอ่าน สำหรับปัญหาในการรับและการใช้นิตยสารการเกษตรของสมาชิกที่คาดว่าจะมีผลต่อสื่อสิ่งพิมพ์ที่เหมาะสมในการถ่ายทอดความรู้ทางการเกษตร ประกอบด้วย ปัญหาและการแก้ปัญหาในการรับหนังสือ ได้แก่ การได้รับหนังสือ การแจ้งให้ปรับปรุง และการได้รับการแก้ไขปัญหา ปัญหาที่พบในนิตยสารการเกษตร ได้แก่ อ่านแล้วไม่เพิ่มพูนความรู้ ไม่สามารถนำมาปฏิบัติจริงได้ เนื้อหาไม่ดึงดูดความสนใจ เนื้อหาไม่ตรงกับความต้องการหรืออาชีพที่ทำอยู่ เนื้อหายากเกินไป ไม่มีสาระที่เป็นประโยชน์ เนื้อหาไม่ทันต่อเหตุการณ์ จำนวนคอลัมน์ที่มีอยู่น้อยเกินไป จำนวนหน้าที่พิมพ์น้อยเกินไป เป็นต้น สำหรับข้อเสนอแนะควรมีการเพิ่มเนื้อหาความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่มีในหนังสือให้มากขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะเทคโนโลยีด้านพืชควรมีให้มากที่สุด คือพืชใหม่ ๆ ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ และควรมีการกระตุ้นให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการเข้าเป็นสมาชิกกลุ่ม หรือองค์กรทางการเกษตรบ้าง เพื่อเป็นการสร้างมิตรสัมพันธ์อันดี ตลอดจนความรู้ที่ได้รับจากหนังสือก็จะได้นำมาแลกเปลี่ยน

ความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ซึ่งจะเป็ผลดีตามมาต่อตัวสมาชิกและครอบครัวในที่สุด นอกจากนี้ควรมีการปรับปรุงทางด้านรูปแบบของหนังสือในบางส่วน เช่น ขนาดรูปเล่ม ให้มีขนาดกะทัดรัดเหมาะสมมือ สามารถพกพาไปไหนมาไหนได้สะดวก มีการนำเสนอผลงานทางวิชาการใหม่ ๆ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีด้านการเกษตร และควรเพิ่มเนื้อหาที่คิดว่าเหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน อันจะก่อให้เกิดประโยชน์กับผู้อ่านมากที่สุด

ศุภางค์ (2544) ศึกษาวิจัยเรื่อง ความต้องการใช้สื่อในการส่งเสริมการเกษตรของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลในจังหวัดชัยภูมิ จำนวน 136 คน พบว่า ผู้อำนวยกาศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลและเกษตรกรเห็นว่าสภาพศูนย์ฯ มีความเหมาะสมต่อการให้บริการในระดับปานกลาง ความต้องการใช้สื่อของผู้อำนวยกาศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล สื่อด้านเครื่องมืออุปกรณ์ มีความต้องการใช้มาก ได้แก่ หอกระจายข่าว เครื่องคอมพิวเตอร์ สื่อด้านวัสดุ สื่อที่มีความต้องการใช้มาก ได้แก่ เอกสารคำแนะนำ ตัวอย่างของจริง เอกสารวิชาการ เอกสารคู่มือ สื่อประเภทเทคนิควิธีการที่ต้องการใช้มาก ได้แก่ การศึกษาดูงาน การสาธิต การระดมความคิด สำหรับเกษตรกรความต้องการใช้สื่อเครื่องมืออุปกรณ์ มีความต้องการใช้ในระดับปานกลางคือ หอกระจายข่าว สื่อด้านวัสดุ สื่อที่มีความต้องการใช้มาก ได้แก่ เอกสารคำแนะนำ รายการโทรทัศน์ สื่อประเภทเทคนิควิธีการที่ต้องการใช้มาก ได้แก่ การศึกษาดูงาน การสาธิต ส่วนปัญหาในการใช้สื่อของผู้อำนวยกาศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลที่พบว่า มีปัญหาในระดับมาก คือ ขาดงบประมาณในการจัดหาสื่อ สื่อมีน้อยไม่เพียงพอต่อการให้บริการและสื่อมีราคาแพง ส่วนปัญหาการใช้สื่อของเกษตรกร คือ สื่อมีราคาแพง สำหรับข้อเสนอแนะในการวิจัย คือ 1) หน่วยงานต้นสังกัดควรสนับสนุนงบประมาณในด้านการผลิตสื่อให้มากขึ้นและสอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร 2) ควรมีการจัดฝึกอบรมเรื่องการใช้สื่อให้กับเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล

วาสนี (2545) ศึกษาเรื่อง การประเมินความต้องการของเกษตรกรต่อการนำเสนอรายการวิทยุโทรทัศน์ทางการเกษตร : กรณีศึกษารายการผู้ใหญ่บ้านคำดี โดยกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยคือ เกษตรกรผู้ชมรายการวิทยุโทรทัศน์ผู้ใหญ่บ้านคำดีซึ่งเขียนจดหมายถึงรายการอย่างสม่ำเสมอ ช่วงเดือนมิถุนายน 2543 – มิถุนายน 2544 จำนวน 196 ราย คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบง่าย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถาม สถิติเชิงพรรณนาที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ร้อยละ และ ค่ามัชฌิมเลขคณิต ส่วนค่าสถิติเชิงอนุมานที่ใช้ในการทดสอบสมมติฐาน คือ ค่าไค-สแควร์ ผลการวิจัยพบว่าเกษตรกรมีความต้องการรูปแบบการนำเสนอรายการแบบสาธิตมากที่สุด เนื้อหาที่เกษตรกรต้องการคือ เนื้อหาด้านพืช ธุรกิจเกษตร ปศุสัตว์ และประมง ตามลำดับ ช่วงการนำเสนอรายการที่เกษตรกร

ต้องการมากที่สุด คือ ช่วง 18.00 - 21.00 น. โดยมีความต้องการความยาวในการออกอากาศของรายการมากที่สุด คือ 60 นาที ปัญหาในการรับชมรายการของเกษตรกรที่พบมากที่สุด คือ การออกอากาศของรายการสั้นเกินไป ผลการทดสอบสมมติฐาน พบว่า เกษตรกรที่มีเพศ และระดับการศึกษาต่างกัน จะมีความต้องการทั้งประเภทของรูปแบบการนำเสนอรายการและประเภทของเนื้อหารายการที่แตกต่างกัน ส่วนเกษตรกรที่มีอาชีพหลักและจำนวนอาชีพรองแตกต่างกัน จะมีความต้องการประเภทของเนื้อหารายการแตกต่างกัน นอกจากนี้เกษตรกรที่มีความถี่ในการรับชมรายการแตกต่างกัน จะมีความต้องการประเภทของรูปแบบการนำเสนอของรายการที่แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ปัญหาที่เกษตรกรระบุว่าพบมากที่สุด คือ ปัญหาการออกอากาศของรายการสั้นเกินไป ส่วนการปรับปรุงการนำเสนอรายการนั้น เกษตรกรส่วนใหญ่ระบุว่าเหมาะสมแล้วทุกส่วน ข้อเสนอแนะในการวิจัย คือ 1) เนื้อหาที่นำเสนอ คือ เนื้อหาเกี่ยวกับอาชีพเสริมและการเกษตรแบบผสมผสานในลักษณะการทำฟาร์มเพื่อยังชีพ 2) ควรนำเสนอเนื้อหาที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที และมีความเป็นไปได้ในการใช้ประโยชน์จริง และ 3) ต้องมีการพิจารณารูปแบบการนำเสนอของรายการและเนื้อหาของรายการบางประเภทให้เหมาะสมกับลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย

จากการตรวจเอกสารพบว่ามีผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถสนับสนุนงานวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. สื่อที่เป็นที่ต้องการของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายมากที่สุด คือ สื่อเครื่องมือหรืออุปกรณ์ประเภทหอกกระจายข้าว สื่อด้านวัสดุ ประกอบด้วย เอกสารคำแนะนำ แผ่นพับ และโปสเตอร์ และสื่อประเภทเทคนิควิธีการที่ต้องการใช้มาก ประกอบด้วย การฝึกอบรมทางการเกษตร การสาธิตและการศึกษาดูงาน เนื่องจากเกษตรกรระบุว่าสามารถนำข้อมูล/ข่าวสารจากสื่อดังกล่าวมาใช้ในการพัฒนาอาชีพ นอกจากนี้ สื่อบุคคลที่เกษตรกรนิยมมากที่สุด คือ การติดต่อกับเจ้าหน้าที่เกษตรตำบล เนื่องจากสามารถให้คำปรึกษา/คำแนะนำได้ตลอดเวลา (จัดเป็นการสื่อสารแบบ two way communication)

2. สื่อที่ไม่เป็นที่นิยมของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย คือ การประชุมและบรรยายเนื่องจากเป็นสื่อที่มีปัญหาในการสัมผัสมากที่สุด เพราะขาดประเภทภาพและของจริงมาประกอบในการประชุมและบรรยาย

3. ปัญหาในการใช้สื่อ คือ เกษตรกรต้องการให้ปรับปรุงในเรื่องของสื่อประเภทการประชุมและบรรยาย เพื่อให้เกษตรกรได้เข้าใจมากขึ้น ส่วนในด้านข่าวสารการเกษตรต้องการรับข่าวสารมากกว่าหรือบ่อยกว่าที่เคยรับในปัจจุบัน นอกจากนี้ในส่วนของเจ้าหน้าที่ปัญหาที่พบ คือ ขาด

งบประมาณ มีผลทำให้สื่อไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้ มีสื่อให้เลือกน้อยและไม่สะดวกในการนำสื่อติดตัวขณะไปปฏิบัติงาน

4. แนวทางในการพัฒนาสื่อ สำหรับสื่อบุคคล คือ เกษตรตำบลควรมีการศึกษาถึงลักษณะการเป็นผู้นำที่ดีและเหมาะสม เพื่อให้ทำงานร่วมกับเกษตรกรและทำงานผ่านกลุ่มเกษตรกรได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ส่วนสื่อสิ่งพิมพ์ที่ใช้ในการเผยแพร่ความรู้ควรปรับปรุงด้านการผลิตได้แก่ เนื้อหาควรมีการปรับให้ทันเหตุการณ์ ตรงกับความต้องการและอาชีพของเกษตรกรที่ทำอยู่ เน้นกิจกรรมการส่งเสริมการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างเต็มที่เพื่อเพิ่มประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคม ในด้านการใช้สื่อสิ่งพิมพ์ ควรใช้ควบคู่กับสื่อบุคคล นอกจากนี้หน่วยงานต้นสังกัดควรจัดหลักสูตรการฝึกอบรมการผลิตและการใช้สื่อให้กับเกษตรกรตำบล พร้อมทั้งจัดหาสื่อโสตทัศนวัสดุและโสตทัศนอุปกรณ์ให้กับสำนักงานเกษตรอำเภอทุกอำเภอ เพื่อที่เกษตรกรตำบลจะได้นำสื่อไปเผยแพร่ให้เกษตรกรได้รับทราบข้อมูล เพราะการใช้สื่อแบบผสมผสานจะทำให้เกษตรกรได้เห็นทั้งภาพได้ยินเสียง ทำให้เกษตรกรเข้าใจและให้ความร่วมมือในการส่งเสริมการเกษตรดียิ่งขึ้น

สำหรับการพิสูจน์สมมติฐาน จากการตรวจเอกสารในภาพรวม จะเห็นได้ว่า ตัวแปรอิสระที่เป็นภูมิหลังบางประการและภูมิหลังทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร ไม่มีความสัมพันธ์กับความต้องการใช้สื่อประเภทต่าง ๆ มาก่อน โดยสรุปได้ดังนี้

1. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของเกษตรกรผู้นำกับเกษตรกรทั่วไปในเรื่องของระดับการศึกษา รายได้ และขนาดพื้นที่ถือครอง
2. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างการใช้สื่อบุคคล สื่อกลุ่ม สื่อมวลชน และสื่อพื้นบ้านกับเกษตรกรผู้นำและเกษตรกรทั่วไป
3. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรที่มีเพศ อายุ ระดับการศึกษา ประสบการณ์ทำการเกษตร อาชีพหลัก รายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม กับ ความต้องการประเภทของสื่อ รูปแบบการนำเสนอและชนิดของเนื้อหาความรู้ในสื่อ
4. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างคะแนนความรู้และคะแนนการปฏิบัติของเกษตรกรภายหลังจากได้รับสื่อสิ่งพิมพ์กับก่อนได้รับสื่อสิ่งพิมพ์

ดังนั้น สำหรับการวิจัยครั้งนี้จึงกำหนดตัวแปรอิสระ ตัวแปรตาม และตั้งสมมติฐานดังนี้

1. ตัวแปรอิสระ (independent variables) ประกอบด้วย 3 ปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยด้านบุคคล ประกอบด้วย อายุ ความรู้เกี่ยวกับการทำนาตามกระบวนการ GAP และการปฏิบัติเกี่ยวกับการทำนาตามกระบวนการ GAP ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย รายได้และจำนวนพื้นที่ทำการเกษตร และปัจจัยด้านสังคม ประกอบด้วย จำนวนการเป็นสมาชิกกลุ่ม และการเปิดรับข่าวสารด้านการเกษตร

2. ตัวแปรตาม (dependent variables) คือ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลในด้านความเหมาะสมของเนื้อหา ซึ่งประกอบด้วย ความยาวของเนื้อหา ความน่าสนใจของเนื้อหา ศัพท์ทางวิชาการ การนำไปใช้ประโยชน์ และการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ

สมมติฐานการวิจัย

1. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างอายุ ความรู้เกี่ยวกับการทำนาตามกระบวนการ GAP การปฏิบัติเกี่ยวกับการทำนาตามกระบวนการ GAP รายได้ จำนวนพื้นที่ทำการเกษตร และจำนวนการเป็นสมาชิกกลุ่ม กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ

2. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างอายุ กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านความยาวของเนื้อหาสื่อ

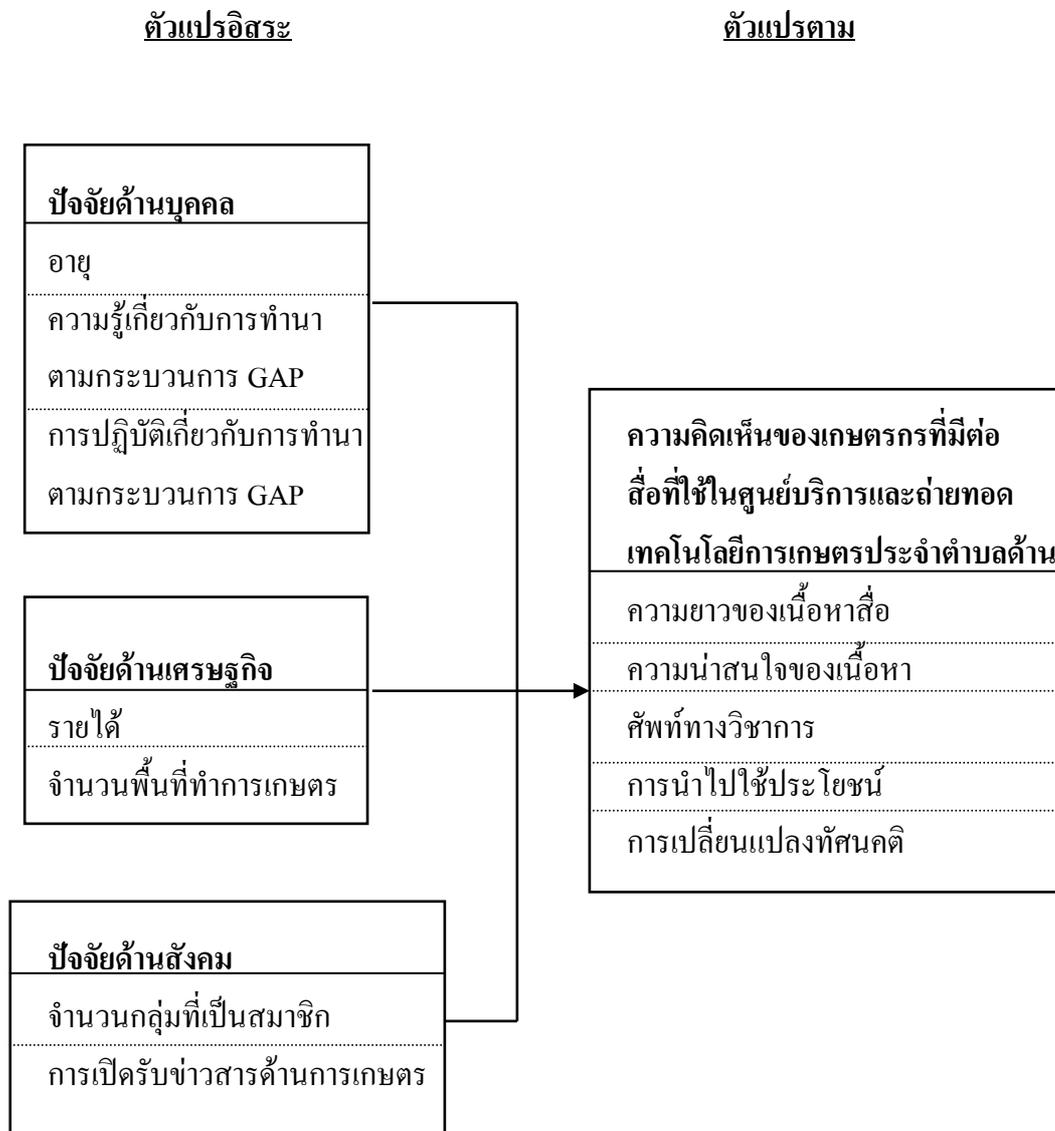
3. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างอายุ กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านความน่าสนใจของเนื้อหา

4. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างอายุ กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านศัพท์ทางวิชาการ

5. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างอายุ กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านการนำไปใช้ประโยชน์

6. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านความยาวของเนื้อหาสื่อ
7. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านความน่าสนใจของเนื้อหา
8. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านศัพท์ทางวิชาการ
9. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านการนำไปใช้ประโยชน์
10. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับข่าวสารด้านการเกษตร กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านความยาวของเนื้อหาสื่อ
11. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับข่าวสารด้านการเกษตร กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านความน่าสนใจของเนื้อหา
12. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับข่าวสารด้านการเกษตร กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านศัพท์ทางวิชาการ
13. ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับข่าวสารด้านการเกษตร กับ ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อสื่อที่ใช้ในศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลด้านการนำไปใช้ประโยชน์

กรอบสมมติฐานการวิจัย

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับตัวแปรตาม